

ATATÜRK DÖNEMİ HAYVANCILIK POLİTİKASI

Mehmet TEMEL*

ÖZET

Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarının olağanüstü zor koşulları karşısında milyonlarca insanını ve hesap edilemeyecek büyüklükteki ekonomik değerlerini kaybeden Türk Ulusu, Milli Mücadele'nin sonunda çoğu savaş sakatı ve niteliksiz 11,5 milyon nüfus, %50 azalarak 17 milyona gerilemiş toplam hayvan varlığı, %10'lara ulaşamayan okuryazarlık oranı, bölgelere göre %25'lere yaklaşan bulaşıcı ve salgın hastalıktan insan ölümleriyle karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle Atatürk önderliğinde kurulan yeni Türkiye'de Cumhuriyetin ilanının hemen ardından ekonomik, sosyal, kültürel ve sınaî alanlarda kalkınma seferberliği başlatılmıştır. Seferberliğin başlatıldığı sektörlerden biri de hayvancılık idi.

Atatürk döneminde izlenen hayvancılık politikasının esaslarını, bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele, hayvan ıslahı, çoğaltılması ve geliştirilmesi oluşturmuştur. Hastalıklarla mücadele edebilmek için serum ve aşı üretim istasyonları kurularak hayvanlar aşılanmış, koruma ve fenni muayene amacıyla tahaffuzhaneler ve laboratuvarlar inşa edilmiş, yurt dışından veterinerlik tıbbıyla ilgili alet ve cihazlar getirilmiştir. Hayvancılığın geliştirilmesi için uygulanan teşvik politikaları kapsamında, hayvan sergileri ve yarışlar düzenlenmiş, kaliteli hayvan yetiştirenlere ödüller verilmiş, kredi ve finansman desteği sağlanmıştır. Hayvan ıslah ve çoğaltılması amacıyla ülkenin çeşitli merkezlerinde haralar, damızlık depoları, inekhaneler, ağıllar ve çiftlikler kurulmuştur. Hastalıklarla mücadelede, ıslah ve çoğaltım çalışmalarında ülkede görevlendirilen yabancı uzmanların bilgi ve deneyimlerinden yararlanılmıştır. İzlenen başarılı politikalar sayesinde 1938 yılında hastalık vaka sayısı büyük ölçüde azalmış, ülkenin toplam hayvan varlığı Milli Mücadele yıllarındaki hayvan varlığının 2,5 katına ulaşmış, hayvan ve hayvan ürünleri ihracatından elde edilen gelir de aynı düzeyde artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hayvan ıslahı, Atatürk, sığır vebası, serum, hara, çiftlik, damızlık hayvan.

Husbandry Policy in Ataturk Era

ABSTRACT

The Turkish nation losing its millions of citizens and economic values as a result of Balkan wars, 1st World War and Independence War ended up with 11.5 million citizens from 17 million before these wars, and lost most of its cattle population and had to struggle with infectious diseases and low literacy ratio (nearly 10%). Hence, immediately after the foundation of the Turkish Republic by Atatürk, economic, social, cultural and industrial development movements were initiated. One of the sectors where such movements were observed was animal husbandry.

The basic principles of the animal husbandry policies followed in Atatürk era were fighting against infectious animal diseases, animal improvement and breeding. In fight against the diseases, stations where the animals were given injections were established and for the purposes of protection and treatment, clinics and laboratories were founded and veterinary equipment and tools were imported. Within the framework of the incentive policies applied at that time, animal displays and competitions were held, prizes were given to those raising good and quality animals,

*Doç. Dr. Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

credits and finances were granted. For the improvement and breeding of animals, in various parts of the country, stud farms, breeding stocks, stalls, and animal farms were established. In fight against animal diseases, knowledge and experiences of the foreign experts recruited to work in the country were used. Through the successful policies applied the number of the cases of infectious diseases was considerably decreased in 1938 and the total number of the animals became 2.5 times more than their number in the years of Independence War and similar increase was observed in the revenues obtained from the export of animal and animal products.

Key Words: Animal development, Atatürk, cow plague, serum, stall, animal farm, breeding animal.

Giriş

Et ve süt ürünleriyle insanoğlunun sağlıklı ve dengeli beslenmesine sağladığı katkı, yünü, kılı, boynuzu, derisi, gübresi ve gücü, kırsal bölgelerde yarattığı istihdam gibi birçok yararı nedeniyle ekonomik ve sosyal yaşamda önemli işlevi olan hayvancılık, ulusumuzun tarihinde her zaman değerli bir sektör olarak yer almıştır.

M.Ö. 2500'lerde başlatılan Afanasyevo kültüründe koyun ve at kemikleri birlikte görülmeye başlamış, daha geç devirlerde sığır, katır, deve vb. hayvanlar ekonomik ve sosyal yaşama girmiştir¹. Selçuklu Türkiye'sinde de hayvancılığa önem verilmiş, göçebe kitleler ve meralara sahip yerleşik köylüler sığır, at, koyun ve keçi yetiştirmişlerdir. Üretilen hayvan ürünleri Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Arap ülkelerine de ihraç edilmiştir².

Osmanlı döneminde oldukça yaygın olan mera hayvancılığı Diyarbakır, Erzurum, Urfa, Orta ve Batı Anadolu konargöçerlerinin ekonomik faaliyet alanını oluşturmuştur. Trakya yöresinde ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde çiftliklerin kurulmasıyla çiftlik hayvancılığı da yaygınlaşmış, Rumeli ve Anadolu'da ordunun ulaştırma ihtiyaçlarına yönelik hayvan yetiştiriciliğinin yanı sıra Suriye, Mısır ve Batı Akdeniz coğrafyasına canlı hayvan ve hayvan ürünleri satılmıştır³. XIX. yüzyıldan itibaren salgın hastalıklar, mera, çayır ve yaylakların tarla haline getirilmesi, savaşlar, erken kesim, vergilerin yüksekliği gibi nedenlerle hayvancılık gerilemeye başlamıştır⁴.

Başta Rumeli ve Mısır olmak üzere İstanbul'un et ve kasaplık hayvan ihtiyacını sağlayan bölgelerin elden çıkmasıyla başkentte et sıkıntısı çekilmeye başlanmış, tiftik keçisi sürülerinin azalmasıyla tiftik işleyen tezgâhların sayısında da düşüş gözlenmiştir⁵. Hayvancılıktaki gerilemenin I. Dünya Savaşı

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983, s.304-305.

² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994, s.99.

³ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.216.

⁴ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.217.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.240.

ve Milli Mücadele yıllarında da artarak 1923 yılına kadar devam ettiği hayvan sayılarından da anlaşılmaktadır. 1914 yılında 37.2 milyon olan ağnam resmine tâbi koyun ve keçi adedi 1918 yılında 22.2 milyona⁶, 1922 yılında 15.15 milyona düşmüş, 1923 yılında ise 17.21 milyona yükselmiştir.⁷ Savaş boyunca kaybedilen 2.820.306 büyükbaş hayvan da ilave edildiğinde I. Dünya Savaşı sonunda toplam hayvan varlığındaki azalmanın % 58'e ulaştığı görülmektedir⁸.

Hastalıkların hayvancılık sektöründeki olumsuz etkilerini azaltabilmek amacıyla Osmanlı son döneminde önemli girişimlerde bulunulmuştur. 1888 yılında Nafia Nezareti'ne bağlı *Umur-u Baytariye Müfettiş-i Umumiliđi* kurulmuş, 1889 yılında *Mülkiye Baytar Mektebi* (Sivil Veteriner Okulu) açılmış, 1893 yılında *Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi* çıkarılmış, aynı yıl *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu* kurulmuş ve 18 maddelik *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi* hazırlanmıştır⁹. Yine 15 Ocak 1899 tarihinde söz konusu 18 maddelik talimatnameyi tamamlayıcı nitelikte 13'er maddelik *Panayır ve Pazar ve Mezbahalarda İcra Olunacak Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye ve Muamelatına Dair Yönetmelik*'le *Demiryolu ve Merâkib-i Bahriye ile Naklolunan Hayvanat İçin Müsta'mel Eşyanın Fen-ni Tathiri yönetmelikleri* hazırlanmıştır¹⁰. İttihat ve Terakki döneminde ise hayvan sağlığını korumaya yönelik önlemlerin yanı sıra hayvancılığı geliştirmeyi ve ıslah etmeyi amaçlayan çalışmalar da yapılmıştır.

5 Aralık 1913 tarihinde 45 madde ve 8 bölümden oluşan *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-u Muvakkati* (Hayvan Sağlık Zabıtası Geçici Kanunu) çıkarılmış¹¹, 1914 yılında *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi* yayımlanmış¹², 17 Nisan 1918 tarihinde de hayvan yetiştirilmesini teşvik amaçlı *Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanat-ı Bakariyye Vesairenin Suret-i Muhafazası Hakkında Kanun* çıkarılmıştır¹³. İttihat ve Terakki Hükümeti yine hayvancılığı geliştirmek amacıyla Almanya'nın desteği ile Anadolu'da uygulamaya çalıştığı kalkınma ve teşvik programları çerçevesinde hayvan tohum istasyonları kurdu muştur¹⁴. Mesela, Muğla'nın Milas kazasında 7 at, 7

⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK. Yay., Ankara, 1994, s.38.

⁷ Eldem, *a.g.e.*, s.164.

⁸ R. Tamay Başağaç Gül, "Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı, 15, (2004), s.230.

⁹ Ayşe Menteş Gürler, "Beş Senelik Umûr-u Baytariye Programı", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, İzmir, 2009, s.308.

¹⁰ Gürler, *a.g.e.*, s.308.

¹¹ BCA, (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*), 30.10/20.116.9, Lef. 6.

¹² Gürler, *a.g.e.*, s.309.

¹³ BCA, 30.10/185.278.1.

¹⁴ Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2004, s.54.

merkep, 6 boğa, 5 tiftik tekesi ve 20 tiftik keçisinden oluşan bir damızlık hayvan deposu kurulması için, Ziraat Nezareti ile de görüşüldükten sonra Liva Genel Meclisi'nin kararıyla 1915 yılı bütçesinde 95.700 kuruşluk ödenek ayrılmıştır¹⁵.

Hayvan sayılarındaki düşüşlerden de anlaşılabilceği gibi Osmanlı son döneminde alınan hayvan sağlığını korumaya ve hayvancılığı geliştirmeye yönelik önlemlerin yeterince başarıya ulaştığını söylemek mümkün değildir. Savaşlar yüzünden tam olarak uygulanamayan kalkınma programları, savaşların ekonomik yükünün vergilere yansması¹⁶, hastalıklara karşı yeterli aşı ve serumun geliştirilememesi, göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri hasta hayvanlar için yeterince karantina önlemlerinin alınamaması ve savaş koşullarının olumsuz etkisi ile hayvancılık cumhuriyet öncesi dönemde beklenen düzeyde gelişmemiştir.

1. Osmanlı'dan Devralınan Mevzuatın Güncelleştirilmesi

Atatürk döneminde izlenen hayvancılık politikasını, sağlığın korunması, ıslah ve çoğaltma temelinde incelemek mümkündür. Milli Mücadele yıllarında bu üç temel konuda kapsamlı ve detaylı mevzuat çalışması yapılması mümkün olmadığından kısa bir süre de olsa Osmanlı mevzuatı bazı değişiklik ve güncellemelerle uygulamaya devam edilmiştir. Olağanüstü savaş koşullarının gerektirdiği durumlarda bazı kararlar alınmış ve sorunlara acil çözümler üretebilecek geçici kurumlar oluşturulmuştur. Mesela, savaş süresince ihtiyaç duyulacak veteriner hekimlik hizmetlerini yürütmek üzere 14 Haziran 1920 tarihinde *Umûr-u Baytariye Müdüriyeti* kurulmuş¹⁷, savaş yıllarında çiftçilerin ve koyun sahiplerinin zarardan korunması ve ülkeye para girişinin sağlanması amacıyla at ve beygir gibi hayvanların dışındaki mevaşinin (koyun, keçi, inek, öküz) ihracı serbest bırakılmış¹⁸, cephelerde gerekli binek ve yük hayvanının karşılanabilmesi için 12 Aralık 1920 tarihli kanun layihasıyla Aziziye Harası'na 6.000 lira ayrılmıştır¹⁹.

Milli Mücadele süresince uygulanmasına en fazla ihtiyaç duyulan mevzuat ise 5 Aralık 1913 tarihli *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-u*

¹⁵ Mehmet Temel, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, (Güz 2008), s.177.

¹⁶ Ağnam vergisi 5 Ağustos 1914 tarihinde % 25, 1918 yılında % 100, 1919 yılında % 300 oranında artırılmış, 11 Ocak 1923 tarih ve 295 sayılı kanunla da 5 misline çıkarılmıştır. Eldem, *a.g.e.*, s.89,194.

¹⁷ Gül, *a.g.e.*, s.230; Gürler, *a.g.e.*, s.309.

¹⁸ BCA, 30.10/160.125.2.

¹⁹ BCA, 30.11/3.3.19, Lef.7.

Muvakkati idi. *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu*'nun yürürlüğe girdiği 1928 yılına kadar uygulanan bu kanunun içeriği şöyle idi:²⁰

Birinci maddenin yer aldığı birinci bölümde, kanunun hükümlerine tabi olan hayvan hastalıkları yer almıştır. Hastalıklar şunlardır:

1. Veba-i bakari (sığır vebası),
2. Geviş getiren büyük ve küçükbaş hayvanlarla domuzlarda humma-i kulâî (şap),
3. Sığırlarda muhiti zatürree ve akciğer iltihabı, keçilerde sâri zatürree, (keçilerin ciğer ağrısı),
4. Tüm hayvanlarda cemre-i bakteridî,
5. Cemre-i araziye (yanıkara-şarbon),
6. Koyun ve keçilerde cederi (çiçek hastalığı),
7. Koyun ve keçilerde cerep (uyuz),
8. Tek tırnaklılarda (toynaklılar) ruam, (mankafa)
9. Tek tırnaklılarda maraz-ı cima (beygir frengisi),
10. Sığırlarda tederrün (verem),
11. Domuzlarda sârî zatürree, veba ve humret (kızılık),
12. Çeşitli hayvanlarda kuduz,
13. Sığırlarla domuzlarda hunnak (boğaz iltihabı) ve barbon (boğaz hırlaması),

Dört maddeden oluşan ikinci bölümde, hudut sağlık zabıtasıyla ilgili hükümler yer almıştır. Bu bölümdeki maddelere göre, hükümetin belirlediği iskelelerin dışında her çeşit hayvan ve hayvan maddesinin ülkeye girişi ve çıkışı yasaklanmıştır. Belirlenen iskelelerden ihraç ve ithal edilecek hayvan ve hayvan maddelerinden alınacak muayene resmi için hudut baytarlarının idaresinde her türlü alet ve edevata, gerektiği kadar gardiyana sahip tahaffuzhaneler oluşturulacaktır. Muayene resmi alınacak hayvan ve hayvan maddeleriyle rüsum miktarları da ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Kanunun 3. 4. ve 5. maddelerinde, yurt dışından ithal edilecek hayvan ve hayvan maddelerine ilişkin bulundurulması zorunlu sıhhiye şahadetnamesi, ithalatta uyulacak kurallar ve bulaşıcı hastalık bulunan komşu ülkelerden hastalığın ortadan kalktığı resmen bildirilinceye kadar ithalatta bulunulmaması gibi hükümler yer almıştır.

Üçüncü bölümde, bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmasına ve yayılmasına engel olabilecek korunma önlemlerinden ihbar ve istihbarla ilgili hükümler yer almıştır. Herhangi bir yerde sağlık zabıta önlemleri almayı gerektirecek bulaşıcı hastalık görüldüğünde hayvan sahibiyle bakıcılarının acil olarak ihbarda bulunmak zorunda oldukları merciler belirtilmiş, komşu ülkelerdeki Osmanlı elçi ve şehbenderleriyle sınır boyundaki sağlık zabıta idare memurları da

²⁰ BCA, 30.10/20.116.9, Lef.6.

hastalığı Ziraat Nezareti'ne gecikmeksizin ihbar etmekle yükümlü kılınmışlardır.

Dördüncü bölümde, bulaşıcı hastalık ihbarı alındıktan sonra yapılacak işlemlerle, sağlık zabıta komisyonlarının oluşturulması ve görevleriyle ilgili hükümlere yer verilmiştir. Komisyon, bulaşıcı hastalığın köyde ortaya çıkması durumunda bir baytarın idaresinde köy zabıta memuru ve köy ihtiyar heyetinden, kaza veya liva dâhilinde görülmesi durumunda, en büyük mülki amirin idaresinde baytar, müdür, müfettiş veya memur, zabıta memuru ve belediye meclisi üyesi bir kişiden oluşacaktır. Oluşturulan komisyon, baytarın belirlediği hastalığa karşı alınacak fenni önlemleri içeren bir zabıtname hazırlayacaktır.

Sağlık zabıta komisyonları, hasta hayvanların karışmasının engellenmesinde, nakillerinde, gömülmesinde, alınması gerekli temizlik önlemlerinde, gardiyan ve amele çalıştırılmasında, sağlık zabıtası tertibinden verilen paranın sarf edilmesinde, hastalık vakalarının ihbar ve istihbarında, itlaf edilecek hayvanların kıymet takdirinde, tazminat ödenmesi gerekir gerekmediğinin belirlenmesinde, bulaşma vasıtası olacak hayvan ve hayvan maddelerine karşı Ziraat Nezareti'nde oluşturulan sağlık zabıta komisyonunun kararına kadar, pazar, panayır, iskele, istasyon ve genel yolların geçici olarak kapatılmasında yetkili olacaklardır.

Taşradaki sağlık zabıta komisyonları hastalığın ortaya çıkmasından, tamamen ortadan kalkmasına kadar görevlerini sürdüreceklidir. Hastalığın ortadan kalkmasından sonra zabıtname düzenleyip Nezaret'e göndereceklerdir. Önemli iskelelerle genel yolların, hastalığın ortadan kalkmasına kadar uzun süre kapatılması ve tatil edilmesi, askeri kordonlar oluşturulması, yerel sağlık zabıta komisyonları ile baytar arasındaki ihtilafın giderilmesi, şikâyetlerin değerlendirilmesi, yerel sağlık zabıta komisyonlarının mazbatasını üzerine mahalli hükümet tarafından ödenen tazminatın tetkik ve onayı, Ziraat Nezareti'ndeki Hayvan Sağlık Zabıta Komisyonu'nun yetkisindedir.

Beşinci bölümde, bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmasından sonra alınacak genel önlemler yer almıştır. Hasta hayvanların tecridi, karantina önlemleri, kordon konulması ve korunması, baytar nezaretinde tedavi ve aşı işlemleri, itlaf edilen veya hastalıktan ölen hayvanların gömülmesi, bulaşık ahır içindeki ot, saman, gübre vb. şeylerin yakılması, yakılması mümkün olmayan alet ve edevatın temizlenmesi önlemler kapsamındadır. Hastalık zamanında sağlam hayvanlar için ayrı bir ahır, telef olanlar için de bir gömme yeri tahsis edilecektir. Hastalığın görüldüğü yerlerdeki bulaşık ve hasta hayvanların bulunduğu mahaller, buralarda görev yapmış kişiler, hastalığın bulaşmasına

vasıta olacak madde ve eşyalar, baytar memurun nezaretinde temizliğe tabi tutulacaktır.

Altıncı bölümde, hastalıklı hayvanların itlafı ve hayvanları itlaf edilen kişilere ödenecek tazminatla ilgili hükümler yer almaktadır. Bedeli tazmin edilecek hayvanların çeşit, cins ve kıymetleri ne olursa olsun ödenecek tazminat miktarı, hayvanın takdir edilecek kıymetinin üçte bir, yarım veya üçte iki derecesinde olup, 3.000 kuruşu geçemeyecektir. (Yasanın 18. maddesini oluşturan bu hüküm, 8 Nisan 1918 tarihinde değiştirilmiştir.) Hastalığı ihbar etmeyen veya saklayan kişilere hayvanlarının itlafı durumunda tazminat ödenmeyecektir. İtlaf işlemi, sağlık zabıta komisyonlarının kararı ve mahalli hükümet memurlarının emriyle yapılacaktır. Komisyonlarda, ilgili hayvan sahipleri tarafından iki vekil bulundurulacaktır.

Yedinci bölümde, memleket dâhilinde yapılacak hayvan ve hayvan maddelerinin nakliyatında alınacak önlemler, mezbahalar, pazarlar ve panayırlarla ilgili hükümler yer almaktadır. Ülke içinde her çeşit hayvan ve hayvan maddesinin nakliyatı, muayene ve menşe şahadetnamesine tabi olacaktır. Yasanın bu bölümünde yer alan 30., 31., 32., 33., 34., 35. ve 36. maddelerinde mezbahalar, et ve süt ürünleri imalathaneleri, depolar, süthaneler ve inek ahırlarında bulunması gereken özellikler ve sağlık koşulları belirlenmiş, pazar, panayır, han, cambaz, arabacı ve kiracı ahırları, menzilhaneler ve toplu hayvan barındıran mahallerde aranan koşullar ve uyulması gereken kurallar yer almıştır.

Sorumluluk ve ceza hükümlerinin yer aldığı son bölümde de görevini ihmal eden, eksik yapan veya müsamaha gösteren baytar, fen memuru, mülkiye ve zabıta memurlarıyla, sorumluluklarını yerine getirmeyen ilgili tüm görevlilere uygulanacak cezai hükümler yer almaktadır. Suçlular, suçlarının çeşidine göre, 1 hafta ile 1 yıl arasında değişen hapis, 1 Osmanlı altınından 25 Osmanlı altınına kadar para cezasına çarptırılabilirlerdir.

Bu kanunun 3., 23., 30. ve 33. maddelerinde 17 Haziran 1915, 14. ve 18. maddelerinde 8 Nisan 1918 tarihlerinde değişiklikler yapılmış, 8 Ağustos 1921 tarihli kararname ile kanunun ceza hükümlerini içeren 38. ve 39. maddeleri değiştirilerek cezalar güncelleştirilmiş ve 1 misli artırılmıştır²¹. 3 Aralık 1925 tarihinde kanunun 7., 17., 18., 19., 30. ve 39. maddelerinde yapılan değişiklik ve güncellemelerle de hastalık ihbarında bulunanlara verilecek ödül, tazminat kapsamına dahil edilen hastalıklar ve tazminat miktarları, Osmanlı

²¹ BCA, 30.10/20.116.9, Lef.1-5.

altını üzerinden ödenen cezaların Türk lirasıyla ödenmesi hükümleri yer almıştır. Yapılan değişiklikler şunlardır:²²

7. maddeye, kanunun 1. maddesinde belirtilen bulaşıcı hayvan hastalıklarının ihbarıyla yükümlü olmayan bir kişinin herhangi bir yerde hastalık bulunduğunu ihbar etmesi durumunda 10 liraya kadar para ödülü ile mükâfatlandırılmasına ilişkin hüküm eklenmiştir. 17. maddeye, sığır vebası, verem ve ruama yakalandığı için itlaf edilen hayvanların sahiplerine hükümet tarafından ödenecek tazminata keçi sarî zatürreesini de dâhil eden hüküm eklenmiştir. 18. maddedeki itlaf edilen hayvanın takdir değerinin dörtte üçü, yarımı ve üçte biri olarak belirlenen tazminat miktarına tam derecesi ilave edilmiş, tazminat miktarındaki azami sınır, üç bin kuruştan on beş bin kuruşa çıkartılmıştır. 19. maddedeki tazminat miktarı (itlafa neden olan hastalığın derecesi ve çeşidine göre) birer derece arttırılmıştır.

30. maddeye, kurbanlık hayvanların mezbahalarda kesimini istisna tutan hüküm eklenmiştir. 39. maddedeki 1 aydan 3 aya kadar hapis ve 5 Osmanlı altınından 20 Osmanlı altınına kadar cezaları öngören hüküm cümlesindeki Osmanlı altını ibaresi kaldırılarak yerine Türk lirası ibaresi eklenmiş, ceza gerektiren suçlara, mezbaha dışında hayvan kesimi de dâhil edilmiştir. Yaklaşık 15 yıl yürürlükte kalan bu geçici kanun ve buna ilave olarak çıkarılan 92 maddelik talimatname hükümleriyle hayvan sağlığını korumaya yönelik faaliyetler yürütülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı'dan devralınan ve 29 Ocak 1922 tarihine kadar yürürlükte kalan diğer bir kanun da *Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanat-ı Bakariyye Vesairenin Suret-i Muhafazası* hakkındaki 17 Nisan 1918 tarihli 9 maddelik kanundu. Kesimine yasak getirilen hayvanları ve kesim kurallarını belirleyen bu kanunun içeriği de şöyle idi²³:

1. maddede, 2,5 yaşına kadar tüm hayvanat-ı bakariyyenin, 10 yaşına kadar damızlığa elverişli inek ve manda ineğinin, 12 yaşına kadar çifte elverişli öküz ve mandaların, 5 yaşına kadar sığır ve manda boğalarının, damızlık koyun ve tiftik keçilerinin kesilmesi yasaklanmış, ancak yaşlanmış olanlar kesim yasağından muaf tutulmuştur.

2. maddede, kesilmek üzere satın alınan ve nakledilen hayvanların sahiplerine, bunların çift ve damızlık hayvanı olmadığına ilişkin hayvanların mensup oldukları mahallere göre köy veya mahalle ihtiyar heyetinden şahadetname alma zorunluluğu getirilmiştir.

²² BCA, 30.10/186.282.14.

²³ BCA, 30.10/185.278.1, Lef.1.

3. maddede, şehir ve kasabalarda mezbaha yapılacak mahallerin belediye sıhhiye heyeti veya tabibi raporuyla belirlenmesi hükmü yer almış, belirlenen mezbahalardan başka yerlerde hayvan kesilmesi kesin olarak yasaklanmış, ancak seferberlik zamanında seyyar halde bulunan askeri kıtaların kesimi bundan istisna tutulmuştur.

4. maddede, hayvan kestireceklere, ikinci madde gereğince almak zorunda oldukları şahadetnameleri, hayvanların kesileceği yerin baytar memurlarına, bulunmadığı takdirde mahalli belediyelerine tasdik ettirme koşulu getirilmiştir.

5. maddede, ikinci maddede belirtilen şahadetnameleri gerçeğe aykırı olarak düzenleyenlere, usule uygun olarak düzenlenmeyen şahadetnameleri tasdik edenlere ve bu gibi şahadetnameleri bilerek kullananlara 3 aydan 1 yıla kadar hapisle cezalandırılma hükmü getirilmiştir. Şahadetsiz, tasdiksiz şahadetnamelerle veya belediyeler tarafından belirlenen mezbahalardan başka yerlerde hayvan kesenlere veya şahadetsiz hayvanların kesimi için satın alınmasına ve nakledilmesine aracılık edenlere 1 haftadan 3 aya kadar hapis ve 5 liradan 50 liraya kadar para cezası uygulaması getirilmiştir. Bu kanun gereğince, kesilmesi yasak olan hayvanları kesmek amacıyla satın almış olanlara da 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 10 liradan 100 liraya kadar para cezası öngörülmüştür. Kesilmesi yasak hayvanlar, kazalarda kaymakamların, liva ve vilâyet merkezlerinde mutasarrıf ve valilerin emriyle zapt olunarak en yakın yerin çiftçilerine açık arttırma ile satılacaktır. Bu süre zarfında hayvanlar belediye tarafından iâşe edilecek, müzayede bedelinden, öncelikle belediyenin iâşe masrafi düşülerek kalan kısım sahiplerine iade edilecektir.

6. maddede, bu kanuna aykırı olarak kesilmiş olan hayvanlara, köylerde muhtarlar ve nahiye müdürleri, kasabalarda belediye reislerinin emriyle el konulması ve belediyeler tarafından satılarak bedelinin belediye sandıklarına gelir kaydedilmesi hükmü getirilmiştir.

7. maddede, bir kimsenin satış kastıyla olmayıp kendi ihtiyacı için keseceği hayvanların bu kanun hükümlerinden istisna tutulduğuna dair hükme yer verilmiştir.

8. ve 9. maddelerde de kanunun yayım tarihinden itibaren yürürlüğe girmesiyle, yürütülmesinden Dâhiliye, Adliye, Ticaret ve Ziraat nazırlarının sorumlu olduklarına ilişkin hükümler yer almıştır.

Ancak bu kanun, ülkenin et ihtiyacının karşılanmasını engelleyecek düzeyde hayvan kesimini sınırladığı gerekçesiyle uygulanmasındaki zorluklar

da dikkate alınarak yürürlükten kaldırılmış ve yerini 29 Ocak 1922 tarihli *Çifte ve Damızlığa Elverişli Hayvanatın Hüsn-ü Muhafazası Hakkında Muaddel Kanun*'a bırakmıştır. Kesilecek hayvanlarda yaş sınırını oldukça genişleten ve kesim kurallarını yeniden belirleyen 8 maddelik kanunun hükümleri de şöyledir:

Hayvan Kesimi Hakkında

1. Tüm hayvanların, kesilmeden önce baytar memurlar tarafından muayenesi zorunludur.

Kesimi Yasak Hayvanlar

2.
 - a. Hayvanat-ı bakariyyenin (sığır cinsinden olan hayvanlar) bir yaşına kadar dişi ve erkek, koyun-keçi cinsinden olanların altı aylığa kadar dişi yavruları,
 - b. Başı ve ciğeri dâhil olduğu halde altı okkalıktan aşağı erkek kuzular,
 - c. Çifte elverişli sığır cinsinden hayvanlar, (çift hayvanı özelliklerine tam olarak sahip olması),
 - d. Tüm gebe hayvanlar,
 - e. Evsaf ve eşkâl-i muntazamayı haiz damızlığa elverişli manda (boğa ve ineği), boğa, inek, koç, koyun, teke, keçi ve tiftikler,
 - f. Tiftik keçilerinin dişi ve erkek yavruları.

Kesilecek Hayvanlar

3. Yaşı 1'den fazla olup beden oluşumları damızlığa elverişli olmayan boğa ve ineklerle mandalar (boğa ve ineği) ve çifte yaramayan hayvanat-ı bakariyye, yaşı 7'yi geçmiş boğalar ve 12 yaşından yukarı inekler, yaşı 6 aylıktan fazla damızlık özelliklerine sahip olmayan koyun ve keçi cinsinden hayvanlar, hastalık sonucu bedenlerinin genel durumunda zafiyet ve takatsizlik görülen her yaştaki hayvanat ile işe yaramaz derecede hasta olan tüm hayvanlar kesilebilir.

4. Sakat ve tedavisi mümkün olmayan hastalıktan malul hayvanlar, kesmeye ve eti yenmeye uygun olduğu takdirde sarfına ve tüketimine izin verilir.

5. Bu kanuna aykırı olarak kesilen hayvanlar, belediye reislerinin emriyle zapt edilir ve belediyeler marifetiyle satılıp belediye sandıklarına irat kaydolunur. Bu suçu işleyenler 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 10 liradan 100 liraya kadar para cezasına çarptırılırlar. Bu işlem, baytar memurların vereceği rapor üzerine icra olunur.

6. Muayene edilmeden kesilen hayvanların etlerinden imal edilmiş olan pastırma, sucuk, tuzlu et ve kavurma belediyeler tarafından müsadere

edilir. Baytarın vereceği rapor üzerine yemeye uygun ise satılarak belediyeye irat kaydolunur. Yemeye uygun değilse imha edilir. Bu suçlu işleyenler hakkında 5. maddede yazılı ceza uygulanır.

7. Bu kanunun ilanı tarihinden sonra Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanat-ı Bakariyye Vesairenin Suret-i Muhafazası Hakkındaki 17 Nisan 1918 Tarihli ve 3212 Numaralı Kanun feshedilmiştir.

8. Bu kanunun icrasına Dâhiliye, Adliye ve İktisat Vekâletleri memurdur²⁴.

2. Hayvan Sağlığını Korumaya Yönelik Çalışmalar ve Hastalıklarla Mücadele

Cumhuriyetin ilk yıllarında salgın hayvan hastalıklarıyla mücadelede ve koruma önlemlerinde ulusal ve uluslar arası düzeyde yoğun ve çok yönlü çalışmalar yürütülmüştür. Koruma ve tedavi esaslı faaliyetler kapsamında aşı üretiminin artırılması için bütçede önemli miktarda ödenek ayrılmış, hastalıklarla mücadelede görev yapacak uzman, baytar ve gardiyan kadrolarına ilaveler yapılmıştır. Yurtdışından, veterinerlik tıbbi alanında uzman ve deneyimli mütehassıslar getirilerek ülkede çalışmaları sağlanmış, bazı Türk baytar ve uzmanlar hayvan ıslahı ve sağlığı ile ilgili olarak düzenlenen uluslar arası kongre ve toplantılara gönderilmiştir. Komşu ülkelerle ortak sınır sağlık zabıtası kurulması girişimlerinde bulunulmuş, sağlık mevzuatının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Ülke genelinde ve orduda hayvan telefatinin fazla olması, sorunun öncelikle TBMM'nin gündemine alınmasına neden olmuştur. Hayvan telefatinin nedenlerini araştırmak üzere TBMM'nde Erzincan Mebusu Emin, Lazistan Mebusu Abidin ve Kastamonu Mebusu Sabri Beylerden oluşan bir komisyon kurulmuş, üyelerin isimleri 21 Şubat 1922 tarihinde Müdafaa-i Milliye ve İktisat Vekâletlerine bildirilmiştir²⁵.

Milli Mücadele yıllarındaki telefatin ulusal bir felakete dönüşmemesi için acil ve etkili kararların alınması gerekiyordu. Özellikle ülkenin savunmasında nakliye aracı olarak kullanılan hayvanların önemli bir kısmının sığır vebası nedeniyle atıl kalması ve savaş bölgelerinde hastalıkların önüne geçilememesi endişe yaratmıştır. Bu tehlike ve kaygı Garp Cephesi Komutanı İsmet'in (İnönü) 4-6 Temmuz 1922 tarihlerinde Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na gönderdiği, ilgili ve sorumluları ağır bir dille suçlayan ve acilen alınması gereken önlemleri sıralayan tahriratına da yansımıştır. Tahriratta, bölgede yoğun bir şekilde sığır vebasının hüküm sürmekte olması nedeniyle nakliye

²⁴ BCA, 30.10/185.278.1, Lef.2.

²⁵ BCA, 30.10/50.326.5, Lef.1-2.

vasıtalarının önemli bir kısmının kullanılmadığı, bölgede seruma ihtiyaç duyulduğu, sığır ve basıyla mücadele için görevli olan askeri ve mülki baytar heyetinin bilgisizlikleri nedeniyle alınması gereken fenni önlemler hususunda idari makamları zamanında fiili tedbirler almaya sevk edemedikleri ifade edilerek hükümet tarafından halka ve orduya yönelik acil önlem alınması istenmiş ve baytarların ilmi yetersizliklerinden dolayı kumandanlıkların hiçbir sorumluluk kabul etmeyecekleri bildirilmiştir²⁶.

İsmet tarafından 6 Temmuz'da gönderilen ikinci tahriratta da serumu olan bir hastalığın yıl boyunca sürmesinin sorumluluğunun İktisat Vekâleti Umûr-u Baytariye Reisi, Müdafaa-i Milliye Baytar Reisi ve Garp Cephesi Ser Baytarında olduğu ve bunların derhal işten el çektilerle haklarında yasal takibata başlanması istenmiştir. Hastalıkla mücadele için de Garp Cephesi'nden başlanarak doğruya doğru ülkenin mıntıkalara bölünüp her bir mıntıkada bağımsız serum hazırlanması ve hastalık ortadan kalkıncaya kadar aralıksız olarak hayvanların aşılması önerilmiştir. Ayrıca hükümetten ülkenin sosyal ve ekonomik yaşamıyla ilgili sorunlarının yanı sıra savunması ile ilgili önlemlere de ağırlık vermesi talep edilmiştir²⁷.

Hükümet, cephe komutanı İsmet'in tahriratında önerildiği gibi acilen serum üretimine ve kordonların korunmasına yönelik çalışmalarını hızlandırmıştır. Öncelikle ağırlığı 5 kg'dan fazla olan serum sandıklarının taşınmasına imkân vermeyen Posta Genel Müdürlüğü nizamnamesinde değişiklik yapılmış²⁸, sığır ve bası ile mücadele etmek ve yayılmasını önlemek amacıyla hayvan sağlık zabıta komisyonu tarafından belirlenen kordonların askeriye tarafından korunması ve masraflarının askeriye tarafından karşılanması kararı alınmıştır²⁹. 26 Kasım 1922 tarihinde de serum üretiminin 150 litreden 900 litreye çıkarılması ve Pendik Bakteriyolojihane-i Baytariyesi'nden azami derecede yararlanılabilmesi için İktisat Vekâleti bütçesinden serum darülistihzarları tahsisatına 10.000 lira ilave edilmiştir³⁰.

Hayvan hastalıklarıyla mücadele çalışmaları aralıksız devam ederken, çalışmaları daha etkili kılabilcek ve hızlı sonuçlar alınmasını sağlayabilecek ilave bazı önlemlerin de alınmasına gerek duyulmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde hayvan hastalıklarıyla mücadeleyi ve hayvan ıslah ve çoğaltılmasını içeren *Ziraatta Hayvanat Meselesi* başlığı altında sunulan esasların oybirliği ile kabul edilmesinin ardından *Beş Senelik Umur-u Baytariye*

²⁶ BCA, 30.10/186.282.4, Lef.1.

²⁷ BCA, 30.10/186.282.4, Lef.2,4.

²⁸ BCA, 30.10/186.282.3.

²⁹ BCA, 30.10/186.282.6.

³⁰ BCA, 30.10/160.124.1.

Programı hazırlanmış ve 1924-1925 döneminden itibaren uygulanmaya başlanmıştır³¹.

Bakanlar Kurulu tarafından 3 Nisan 1924 tarihinde sığır vebasının ülkeden tamamen yok edilmesini sağlamayı amaçlayan *Sığır Vebası ile Mücadele Talimatnamesi* yayımlanmıştır. 20 maddeden oluşan talimatnamede vali, kaymakam ve jandarma kumandanlarının işbirliği ile alınabilecek önlemler, herhangi bir bölgeden sığır vebası ihbarı yapıldığı halde gerekli önlemleri zamanında almayarak hastalığın yayılmasına neden olan idarecilerle, hastalığı mücavir kaza ve vilâyetlere zamanında ihbar etmeyen baytar ve yerel yöneticilerin cezalandırılması, seyyar mücadele heyetleri ve bunlara ödenecek ücretler, hastalığı kanunen ihbar etmekle yükümlü kişilerden başka herhangi bir kimsenin bir bölgede hastalık görüldüğünü ihbar ve ispat etmesi durumunda 5-10 lira para ile ödüllendirilmesi, ihbarla yükümlü olduğu halde bildirmeyenlerin derhal cezalandırılması, hastalık mahallerinin krokisinin çizilmesi, hastalıklı bölgelerde itlaf edilen hayvanların gömülmesi, sahiplerine tazminat ödenmesi, temizlik önlemleri, hastalıklı bölgelerden hayvan ve hayvan maddeleri nakliyatının yasaklanması, mücadele heyetleri için gerekli olan serum, baytariye ile ilgili alet-i edevat ve ilaçların zamanında sağlanması, görevlerini yerine getirmeyen baytar ve diğer hükümet görevlilerinin Vekâlete bildirilmesi, mücadelede ihtiyaç duyulan paranın zamanında ödenmemesi veya suistimal edilmesi nedeniyle hastalıkla mücadele görevini sekteye uğratan mal memurlarının azli gibi hükümler yer almıştır³².

Umûr-u baytariye programı ve talimatname hükümleri kapsamında alınan diğer koruma önlemleri de şunlardır:

Sığır vebasının yaygın olmadığı Trakya'ya İstanbul ve Anadolu'dan hayvan sevkıyatı engellenmiş, Milli Müdafaa Vekâleti'nden askeri müteahhitler tarafından Trakya'ya sevk edilmek üzere iken ele geçirilen sığırların geri gönderilmesi, gönderilmesi mümkün olmayanların da ele geçirildikleri yerde kesilmesinin sağlanması istenmiştir³³. Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenlerin yanlarında getirdikleri hayvanlar sınır kapılarında ve iskelelerde düzenli olarak baytari muayeneye tabi tutulmuş ve ihtiyat aşısı uygulanmıştır³⁴. Sığır vebasının hüküm sürdüğü bölgelerde panayırlar kurulması yasaklanmış,

³¹ Gül, *a.g.m.*, s.233. 1925-1929 yılları arasında yapılması planlanan hayvan ıslah, çoğaltma, koruma ve tedavi işlerini içeren programın metni için bkz. Gürler, *a.g.e.*, s.312-315.

³² Talimatnamenin maddeleri için bkz. *Düstur*, Tertip 3, Cilt, 5, s.389-392.

³³ BCA, 30.10/186.282.8.

³⁴ BCA, 30.10/116.811.6.

yasağa uyulmayarak oluşturulan panayırlar dağıtılmıştır³⁵. Bakanlar Kurulu'nun 11 Kasım 1925 tarihli toplantısında sığır vebasının hüküm sürdüğü dönemlerde her çeşit hayvan ve ham deri ithalatının yasaklanması kararı alınmıştır³⁶.

Yine önlemler kapsamında 12 Temmuz 1925–11 Ocak 1926 tarihleri arasında Erzurum'dan İstanbul'a hayvan nakline izin verilmemiş³⁷, Diyarbakır'da kurulması planlanan aşı üretim merkezi için 1926 yılı bütçesinde 239.260 liralık ödenek ayrılmıştır³⁸. Bulaşıcı hayvan hastalıklarının görüldüğü bölgelerde çalıştırılmak üzere süvari ve piyade gardiyanı, mütehassıs ve geçici baytar kadroları tahsis edilmiş³⁹, bunların ücretlerinin de Ziraat bütçesinin 615. faslının 3. Emraz-ı Müstevliye-i Hayvaniyye Tertibi'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır⁴⁰. Ziraat Vekâleti tarafından İstanbul'daki İstabl-ı Amire'ye ait mekânlarda bir tahaffuzhane kurulması teklif edilmiş⁴¹, ancak Maliye Vekâleti'nin uygun görmemesi üzerine bu girişimden vazgeçilmiştir⁴².

1928 yılında çıkarılan önemli bir yasa da ülkede oldukça yaygın olan ve hayvanları sinsice yok eden kelebek hastalığının distofajin veya benzeri ilaçlarla tedavisini ve diğer tufeylat hastalıklarıyla da mücadeleyi öngören *Kelebek Hastalığının Distofajin Veya Mümasili İlaçlarla İmhası Diğer Tufeylat Hastalıklarının Tedavisi Hakkında Kanun*'du. Mardin Mebusu Nuri ve Yozgat Mebusu Tahsin Beyler tarafından hazırlanan ve 8 Mart 1928 tarihinde TBMM'ne sunulan yasa teklif metninin gerekçesinde, öncelikle kelebek hastalığının ülkenin milli servetini oluşturan koyunlarda yol açtığı tahribat dile getirildikten sonra, hastalığın bulaşma şekli ve mücadele yöntemleri hakkında bilgi verilmiş ve devletin öncülüğünde alınması gereken önlemler şu şekilde belirtilmiştir.

“25 milyon ağnam hiç şüphe edilemez ki memleketin en mühim servetini teşkil etmektedir. Hayvanat-ı ehliye meyânında bilhassa koyun ve keçiler muhtelif hastalıklar yüzünden her sene yüz binlerce telef olmaktadır. Bilhassa koyunlara arız olan kelebek (distomoz) hastalığı memleketimizde pek münteşir ve mühlik bir vaziyettedir. Bu

³⁵ Gerede ve Düzce köylerinde hüküm süren sığır vebasına rağmen Gerede panayırına sığır ve büyükbaş hayvan getirilmesi üzerine panayır 18 Ekim 1924 tarihinde Gerede Kaymakamlığı'nın emriyle dağıtılmıştır. BCA, 30.10/186.282.10.

³⁶ BCA, 30.18/16.70.28.

³⁷ BCA, 30.10/186.282.11.

³⁸ BCA, 30.10/186.282.13.

³⁹ BCA, 30.18/25.46.12; BCA, 30.18/25.39.8; BCA, 30.18/29.36.3; BCA, 30.18/29.36.17; BCA, 30.18/30.54.6.

⁴⁰ BCA, 30.18/20.47.1.

⁴¹ BCA, 30.10/186.282.12.

⁴² BCA, 30.10/186.282.11, Lef.1-2.

hastalık, veba-i bakari gibi gürültü ile gelmeyip vücudunu göstermeksizin sinsi bir surette sürülere yerleşir. Hastalığın amili bulunan tufeylat, (distomlar) koyunların karaciğerinde ve safra yollarında temerküz ederek kanlarını emip kansızlık yüzünden helâklerini ve bu suretle koyun sürülerinin mahvını mucip olurlar. Kelebek hastalığı, bir sürünün hemen hepsinde birden görülür. Zira koyunlar toplu olarak aynı yayılımda yani distom sürfelerinin yayılmış olduğu yerlerde otladıkları için hepsi birden tufeylin sürfesini alırlar. Koyunlardan kuvvetli olanları bazen hastalığa karşı mukavemet gösterirler. Zayıf koyunlarla kuzular bu mühlik hastalıktan kurtulamayarak mahvolurlar. Kelebek hastalığı yüzünden, memleketimizde dûçâr-ı fakr olmuş pek çok koyun çiftlik sahibi vardır. Memleketimizin bataklık olan yerlerinde malum ve mazbut telefat miktarı her sene elli bini geçmektedir. Mazbut olmayan telefat miktarı her halde iki mislinden fazladır. Kelebek hastalığı yüzünden her sene servet-i milliyemizden asgari bir milyon lira mahvolup gitmektedir. Birkaç sene evveline kadar kelebek hastalığının mateesüf şâfi hiçbir tedavisi yoktu. Hastalığa tutulduğu anlaşılan koyunlar, satılması mümkün olan yerlerde biraz fazla gıdalarla semirtilip kasaplara satılıyor ve ekseriyetle mümkün olamayan yerlerde ölmeye terk ediliyordu. Son senelerde Avrupa'da distol, kojerjino ve bunlara benzer ilaçlar keşif ve ihzar olunarak tecrübeler yapıldı. Hastalığın bu ilaçlarla iyi olduğu görüldüğü için servet-i milliyemizin vikayesini temin maksadıyla ilaçlar hükümetçe gümrük resminden de muaf tutuldu”.

“Memleketin pek mühim servetini her sene mühlik vaziyete sokan kelebek ve bunun yeni ilacı, hükümetin haklı olarak nazar-ı dikkatini celp ettiği için Baytar Mektebi Müderrislerinden Kimyager Mehmed Halid Bey'i bu hususta tetkikat için Avrupa'ya gönderdi. Genç ve gayyur müderris Avrupa'dan dönüşte işe ehemmiyetle sarılarak çalıştı. İlacın madde-i müessiresinin mühim bir kısmını memlekette elde ederek distofajin namını verdiği ilacı buldu. Bu hususta tecrübeler yapıldı. Gerek miktar, gerek tesir ve gerek suret-i isti'malindeki kolaylık ve ucuzluk nokta-i nazarından Avrupa'dan gelen distolden her veçhile daha iyi olduğu görüldü. (Bu kıymetli Türk müderrisini bil'vesile hürmetle yâd eyleriz.)”

“Müderris Halid Beyin bulduğu distofajinin beher hayvana kullanılacak miktarı 10 kuruşa mal olduğu halde Avrupa'dan gelen distolün aynı miktarı 80 kuruşla temin edilebilmektedir. Halid Beyin çalışması, bir müessese vücuda getirmeye ve ihtiyat olarak toplu ilaç bulundurmaya kâfi gelmediğinden bu kati tesirli ilaçtan kâfi miktarını

mateessüf hayvan sahipleri bulamamaktadırlar. Bu mühim ilaç, miktar-ı kifayede istihsal edilip bilhassa bataklık havalı yerlerin hayvanlarına azami 10 sene tatbik edilecek olursa amel-i maraz olan tufeyl meralardan da mündefi olabileceği cihetle koyun cinsinin teksir ve islahına muvaffakiyet hâsıl olacaktır. Bunun için İktisat Vekâleti kelebek, problazmoz vs. gibi tufeyli hastalıklara karşı kullanılacak ilaçların imali için bir müessese vücuda getirmelidir. Uzaklara gitmeye hacet olmaksızın Ankara'ya yakın köylerde bu son haftalarda problazmozdan mahvolan koyunların bazı sürülerde %75 olduğunu arz edersek sâri hastalıklardan sarf-ı nazar, tufeyli hastalıklardan da ne miktarda koyun öldüğünü teessürle görürüz. Binaenaleyh başta kelebek olmak üzere acil tedabir almak zaruretindeyiz. Kelebeğin, halen kati ilacı memlekette imal edilebilmektedir. Mateessüf ihtiyaca kâfi derecede imal edilemediğinden İktisat Vekâleti'nin bu hususu deruhte etmesi zaruridir. Distofajin imal etmek için 40.000 lira kadar bir paraya ihtiyaç vardır. Müderris Halid Beyin taht-ı idaresinde (distofajin vs. için) tufeylat darü'l-istihzarı namıyla bir müessese vücuda getirerek istihsal edilecek distofajini koyun sahiplerine ya meccanen veya maliyet fiyatı üzerinden vererek kelebek hastalığına karşı kati tedabir almak lazımdır. Kelebek hastalığı memleketimizde kış sonlarında tesirini gösterdiği cihetle muntika muntika baytarların nezareti altında bu ilaç emraz-ı sâriye-i hayvaniyedeki mecburiyet gibi tatbik edilecek olursa memleketimizde her sene azim zararlar veren kelebekten kurtulmuş oluruz. Bu husus için aşağıdaki mevadd-ı kanuniyyeyi arz ve teklif eyleriz”.

“Kelebek Hastalığının Distofajin Veya Mümasili İlaçlarla İmhası Diğer Tufeylat Hastalıklarının Tedavisi Hakkında Teklif-i Kanunu

- 1. İktisat Vekâleti, koyunlarda kelebek hastalığının hususi ilacı olan distofajin ve hayvanatın diğer hastalıklarının tedavisine yarayacak ilaçların imali için bir müessese vücuda getirecektir.*
- 2. Hükümet müessesesinde imal edilecek distofajin, hastalığın bulunduğu yerlerde koyun sahiplerine meccanen verilecektir.*
- 3. Hastalığın bulunduğu yerlerde, İktisat Vekâleti'nce tayin edilecek mevsimde bu ilaç mecburi olarak baytarların nezareti altında koyunlara verilecektir.*
- 4. İşbu kanunun icrasına İktisat ve Maliye vekilleri memurdur.*
- 5. İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren muteberdir”⁴³.*

Ülke içinde alınan koruma ve tedavi önlemlerinin uluslar arası düzeyde yapılacak çalışmalarla desteklenmesi, hastalıklarla mücadeleden elde edilen

⁴³ BCA, 30.10/3.16.32, Lef.3.

sonucun daha başarılı olmasını sağlayabilirdi. Öncelikle hayvan giriş-çıkışlarının yoğun olduğu komşu ülkelerle ortak hareket planı oluşturulması, hayvan hastalıklarıyla mücadelede deneyimi olan ülkelerin uzmanlarından yararlanılması, uluslar arası ilgili kuruluşlara üye olunarak onların teknik ve bilimsel desteklerinin sağlanması ülke hayvancılığının içinde bulunduğu olumsuz sağlık koşullarından kurtarılmasında izlenmesi gereken yöntemlerden birkaçı idi.

Hükümet bu çerçevede 1925 yılında Suriye-Irak sınırında ortak sınır sağlık zabıtası kurulması girişimlerini başlatmıştır. Ziraat Vekâleti tarafından 1925 Temmuz'unda Başvekâlet'e gönderilen 15652/19 numaralı tezkerede, Mardin ve Irak sınırı civarında ortaya çıkan sığır vebasının yok edilmesi için Türkiye, Suriye ve Irak hükümetleri tarafından ortak bir sınır sağlık zabıtası oluşturulmasına ihtiyaç bulunduğu ve bu konunun Şam'da toplanacak olan çekirge konferansında dile getirilmesinin yararlı olacağı bildirilmiştir. Tezkerede ayrıca konferansa Bakteriyojihan-e-i Baytari Müdürü ve Baytar Mekteb-i Âlî'si Zabıta-i Hayvaniye Muallimi Şefik Beyin delege, Umur-u Baytariye Müdürü Rasim Beyin müşavir olarak konferansa gönderilmeleri, Suriye ve Irak Hükümetleri tarafından da kongreye baytar delegelerin gönderilmesi için Hariciye Vekâleti'nin ilgili hükümetler nezdinde girişimde bulunması istenmiştir.

26 Temmuz 1925 tarihli toplantısında tezkereyi görüşen Bakanlar Kurulu, teklifi uygun görerek Şefik Beyin 2,5, Rasim Beyin de 2 İngiliz lirası yevmiye ile gönderilmelerini, harcırahlarının Ziraat Vekâleti bütçesinden karşılanmasını, kendilerine kolaylık sağlaması amacıyla da siyasi pasaport verilmesini kararlaştırmıştır⁴⁴.

1-12 Ekim 1927 tarihleri arasında İstanbul'da Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadelenin ve sınırlarda veteriner hekimliği örgütünün kurulması konularının görüşülüp tartışıldığı *I. Balkan Veterinerleri Kongresi* düzenlenmiştir⁴⁵. Bu kongrenin ikincisi de 1929 yılında Bükreş'te düzenlenmiş ve hayvan sağlık zabıtası ve bulaşıcı hayvan hastalıkları üzerine yeni öneriler sunulmuştur⁴⁶.

⁴⁴ BCA, 30.18/14.46.14.

⁴⁵ Gül, *a.g.m.*, s.240.

⁴⁶ Türkiye ile Sovyetler Birliği, İran, Gürcistan, Irak, Suriye ve Yunanistan arasında hayvan sağlığına ilişkin yapılan ikili ve çok taraflı görüşmeler ve antlaşmalar için bkz. Gül, *a.g.m.*, s.240-241.

Bakanlar Kurulu'nun 12 Ağustos 1928 tarihinde almış olduğu önemli kararlardan biri de 27 Mayıs 1921 tarihinde Paris'te 28 hükümetin katılımıyla kurulan *Beynelmilel İlel-i Sâriye-i Hayvaniyye Dairesi*'ne Türkiye'nin üyeliğinin onaylanması ve bu dairenin kuruluşu sırasında imzalanan itilafname ile 16 maddelik nizamnamenin kabul edilmesi idi. Bu dairenin amacı, bulaşıcı hayvan hastalıklarını patolojik ve tahaffuzi yönden değerlendirmek, bu konudaki deneyim ve araştırmaları uluslar arası çalışmalarla birleştirmek, ortak hale getirmek ve düzenlemek, hastalıkların seyrini ve mücadele için kullanılan araçlarla genel menfaatlere sahip belgeleri ve sağlık kayıtlarını toplayarak hükümetlerin bilgisine sunmak, hayvanların sağlık zabıtasına ait üzerinde uzlaşmış projeleri değerlendirmek ve bunların uygulama tarzını kolaylaştırmaktı⁴⁷. Bu kararlar Türkiye, bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadelede uluslar arası düzeyde veterinerlik tıbbı, koruma, teşhis ve tedavi yöntemleriyle ilgili teknik ve teorik bilgi, cihaz ve alet-i edevat desteği alabilecek, üyeliğin getirdiği yükümlülükler nedeniyle de mücadelede daha kararlı ve sorumlu davranacak, işbirliğine hazır olacak ve yeni gelişmeleri yakından takip edebilecekti.

Uluslar arası kuruluşlara üyeliğin sağlamış olduğu avantajlar, ülkede istihdam edilen yabancı uzmanların bilgi ve deneyimleri, yurt dışına gönderilen Türk uzman ve teknik heyetlerin görgü ve gözlemleri de salgınlarla mücadelenin başarısına katkıda bulunuyordu. Türkiye'de çalışan yabancı uzmanlardan *Pendik Bakteriyolojihane-i Baytarisi*'nde görevli Fransız Mühassıs Mösyo Korjon'un hizmetlerinden Türk Hükümeti memnun kaldığı için Bakanlar Kurulu 21 Eylül 1927 tarihinden itibaren yararlı hizmetleri nedeniyle tahsisatına 12 lira zam yapılmasını kararlaştırmıştır⁴⁸. 21 Ocak 1926 - 1 Kasım 1928 tarihleri arasında Etlik'teki *Askeri Veteriner Bakteriyoloji ve Seroloji Enstitüsü*'nde uzman veteriner olarak görev yapan Avusturyalı Profesör Dr. Hans Ganslmayer de 1928 Aralığında Türkiye'deki askeri ve sivil veterinerlik üzerine bir rapor hazırlamış ve Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuştur.

Türkiye'deki askeri ve sivil veterinerlik alanındaki gelişmelerin ve yapılması gereken çalışmaların yer aldığı raporda, Türkiye'nin askeri veterinerlik alanında başarılı olduğu ancak sivil veterinerlik hususunda tamamlaması gereken bazı eksikliklerinin bulunduğu belirtilerek özetle şu görüşlere yer verilmiştir:

Askeri veterinerlik, genel olarak Avrupa standartlarındadır. Ancak ordudaki büyükbaş hayvanlardaki veba hastalığına karşı henüz bir şey

⁴⁷ BCA, 30.18/30.52.3.

⁴⁸ BCA, 30.18/25.50.14.

yapılamamıştır. Bu hastalığa karşı iki tür serum geliştirilmiştir. Fakat bunlardan sadece biri uygulanmaya elverişlidir. Çünkü hem soğuk hem de sıcak havada kullanılabilen ve etkisini 10 yıl süreyle kaybetmemektedir. Türk Hükümeti, işin önemini kavrayarak söz konusu serumun üretimine başlamış, ancak fazla üretilemediğinden yeterli olmamıştır. Önemle üzerinde durulması gereken konu, askeri serum ihtiyacının karşılanarak hayvanların 10 yıl süreyle bu hastalığa karşı korunmasıdır.

Türkiye'nin, sivil veterinerlik alanında askeriye'deki kadar başarı gösteremediğine ve sivil veterinerliğin modern Türkiye'nin yeni ihtiyaçlarına göre kendini ayarlamak zorunda olduğuna dikkat çeken Ganslmayer, sivil veterinerliğin daha fazla sorumluluk gerektirdiğini ve daha zor olduğunu, eski Türkiye'de bu konuda fazla hareketlilik olmadığını ancak yeni Türkiye'de özellikle İsmet Paşa zamanında hükümetin bu işi ciddiyle ele alarak hayvancılığı geliştirdiğini belirtmiştir. Ganslmayer'e göre Türkiye'deki sivil veterinerlik hayatı buna hiç hazır değildi. Veterinerlik alanındaki hızlı gelişmeye uyum sağlamak kolay olmadığı gibi çok az sayıda uzman kişi bulunmaktaydı. Hayvancılık konularındaki sorunlara çözüm bulunamadığı takdirde bununla yaşayan çiftçiler bu işi bırakıp sanayi bölgelerine göç edecek, bu da hayvancılık için zarar sayılacaktı. Bu nedenle devlet, hayvanlardaki hastalıklara ücretsiz müdahale etmeli, vebaya karşı ilaç ve serum sağlayan kurumlar oluşturmalıdır. Uluslar arası bir kuruluşla işbirliği yapılarak bu işler düzenlenebilir ve böylece bu hastalığa karşı mücadele Türkiye'de yerleşebilir. Türkiye zamanla kendi başına bu işi yürütebilir.

Ganslmayer, Türkiye'de geçirdiği zaman içerisinde gördüğü yakın ilgi için teşekkür ederek raporunu tamamlamıştır⁴⁹.

Ganslmayer'in raporunda da belirtilen hayvan sağlığı ve veterinerlik alanındaki gelişmeler, ülkemizdeki mevzuatın yeniden güncellenmesini ve gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu amaçla 6 Mayıs 1928 tarihinde 1234 sayılı *Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu* çıkarılmış⁵⁰, 9 Ağustos 1931 tarihinde de Bakanlar Kurulu tarafından bu kanunun 27. maddesi hükümlerine uygun olarak 8 bölüm ve 517 maddeden oluşan *Hayvan Sağlık Zabıta Nizamnamesi* kabul edilmiştir⁵¹. Hayvan hastalıklarıyla mücadelede, hayvan sağlığının korunmasında, mezbahaların düzenlenmesinde daha etkili, modern yöntem ve uygulamalara imkân sağlayan nizamnamenin içeriği şöyle idi:

⁴⁹ BCA, 30.10/186.282.12.

⁵⁰ *Düster*, Tertip, 3, Cilt, 11, s.1764.

⁵¹ BCA, 30.18/22.60.18.

1. bölümde, sınırlardaki genel sağlık zabıtasına ilişkin hükümler, (genel maddeler, ihracat, ithalat),
2. bölümde, ülke içindeki genel sağlık zabıtasıyla ilgili hükümler, (bulaşık hayvan hastalıklarına karşı koruma önlemleri, hayvanların ülke içinde nakli ve ticareti, ihbar ve istihbar, hastalık ortaya çıktığında alınacak genel önlemler),
3. bölümde, tathir ve dezenfeksiyona ilişkin hükümler,
4. bölümde, sınırlarda ve ülke içindeki özel sağlık zabıtasıyla ilgili hükümler, (sığır vebası, şap, dalak, yanıkara, sâri muhiti zatürree “sığırların ciğer ağrısı”, verem, pastörellos, barbon “boğaz hırlama veya çenberleme”, keçilerde sâri zatürree, koyun, keçi ve develerde çiçek, ruam, salgın beyaz damar hastalığı, beygir frengisi, uyuz, kuduz, domuzlarda sâri zatürree velmea ve veba ile hümrre “kızılık”, tavuk kolerası, tifüsü, vebası ve difterisi “kuşpalazı hastalığı” gibi hastalıklara karşı ülke içinde ve sınırlarda alınması gereken teşhis, tedavi, dezenfeksiyon ve itlafla ilgili önlemler).
5. bölümde, sığır vebası, mankafa, verem ve keçilerde ciğer ağrısı hastalıklarına yakalanan hayvanlar için ödenecek tazminatla ilgili hükümler,
6. bölümde, mezbahalarda hayvanların ve etlerinin teftiş ve muayenesine ilişkin hükümler, (ayakta teftiş ve muayene, mezbahalarda etlerin teftişi, müsadereyi gerektiren haller, teftiş ve muayeneden sonra etlerin damgalanması, gıda değeri eksik olan etler, mezbahası olan bir şehir veya kasabaya başka yerlerden getirilen kesilmiş etlerle, zapt ve müsadere edilen etler hakkında yapılacak işlemler, et teftişi görevlerinin kontrolü).
7. bölümde, İktisat Vekâleti Müşavere Heyeti ve Vilâyetler Sağlık Zabıta Komisyonlarının oluşum şekli ve görevleriyle ilgili hükümler,
8. bölümde, Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu’nun 41. maddesine göre iki yılda bir toplanması gereken baytari kongre ile ilgili hükümler yer almıştır⁵².

1930’lu yıllarda koruma ve tedavi önlemleri kapsamında daha modern ve teknik düzeyde yapılan ulusal ve uluslar arası çalışmaları da şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bakanlar Kurulu tarafından 3 Eylül 1930 tarihinde sığır vebası için 6.000 liralık kuru serum cihazı satın alınması kararlaştırılmış⁵³, 23 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul’daki veremli sığırların muayene edilmesi amacıyla aylık 50 lira ücretle ve 3 yıl süreyle Tüberkülin Tahaffuzhanesi binası kiralanması kabul edilmiştir⁵⁴. 6 Temmuz 1932 tarihinde, Ankara Yüksek Ziraat ve Baytar Mektepleriyle enstitülerin inşası, tesisleri, alet ve edevatı, öğretim araçlarının

⁵² Hayvan Sağlık Zabıta Nizamnamesi hakkında detaylı bilgi için bkz. *Düştur*, Tertip, 3, Cilt, 12, s.1143-1244.

⁵³ BCA, 30.18/13.59.6.

⁵⁴ BCA, 30.18/29.41.12.

temin ve tedariki için Maliye Vekâleti'ne 1,5 milyon liraya kadar borçlanma akdine izin veren kanun çıkarılmıştır⁵⁵.

Suriye, Irak ve Kıbrıs'ta görülen bulaşıcı hayvan hastalıklarının ülkemiz hayvancılığını da tehdit etmesi üzerine Bakanlar Kurulu 18 Eylül 1933 tarihinde bu ülkelerdeki hayvan hastalıklarını ve uygulanan mücadele yöntemlerini yerinde incelemek amacıyla Ziraat Vekilliği Şube Müdürlerinden Nurettin ve Ziraat Enstitüsü Şeflerinden Selahattin Beylerin Suriye ve Irak'a⁵⁶, İzmir Baytar Müdürü Adil Beyin de Kıbrıs'a gönderilmelerini kararlaştırmıştır⁵⁷. Yeni bulunan dayanıklı sığır vebası aşısının hazırlanmasına yarayan cihaz için yapılacak değişiklikler hakkında bilgi vermek ve tecrübe kontrollerinde bulunmak üzere Ziraat Vekilliği Fen Müşaviri ve Merkez Laboratuvarları Bakteriyojihaneye Şefi Süreyya Tahsin Bey de Almanya'ya gönderilmiştir⁵⁸.

15 Ocak 1934 tarihinde, yeni sığır vebası aşısının kurutulması, toz haline getirilmesi ve otomatik olarak ölçülüp ambalajlanmasını sağlayacak cihaz ve aletlerin 14.000 lira karşılığında Almanya'daki Nobiloza Fabrikası'ndan pazarlık yöntemiyle satın alınmasına karar verilmiştir⁵⁹. 11 Aralık 1935 tarihinde, ihraç edilecek canlı hayvanların salgın ve isporadik hastalıklardan korunmalarını ve fenni muayenelerinin yapılmasını sağlamak amacıyla 86.093.12 liraya Üsküdar, Malkara ve İzmir Tahaffuzhaneleri için laboratuvar, Antalya'da hayvan tahaffuzhaneleri yaptırılması kararı alınmıştır⁶⁰. 31 Aralık 1936 tarihinde, 15.971.1 liraya Ankara Etlik Bakteriyojihanesi, Erzincan Serum Laboratuvarları ve Karacabey Harası'ndaki virüslü cesetlerin kısa zamanda az bir masrafla yakılmasını sağlayacak 3 adet *Kori İhrak Fırını* satın alınması kararlaştırılmıştır. Almanya'dan satın alınacak fırınların bedeli Etlik için 5.115.10, Erzincan için 5.626.81, Karacabey için 5.229.10 lira olarak belirlenmiştir⁶¹.

Milli Mücadele yıllarından itibaren ulusal ve uluslar arası düzeyde aralıksız olarak sürdürülen hayvan hastalıklarıyla mücadelede önemli başarılar elde edilmesine ve Osmanlı döneminden devralınan yaklaşık %50'lere varan hayvan kaybının 15 yıl içinde asgari düzeye indirilmesine rağmen 1938 yılına gelindiğinde ülkede halen hastalıklara rastlandığı görülmüştür. Veteriner İşleri Genel Direktörlüğü tarafından 1938 yılında yayımlanan ve Türkiye'de 15-31 Ocak 1938 tarihleri arasında görülen salgın hayvan hastalık vakalarını bildiren

⁵⁵ *Düstur*, Tertip, 3, Cilt, 13, s.1215.

⁵⁶ BCA, 30.18/39.65.18.

⁵⁷ BCA, 30.18/39.65.19.

⁵⁸ BCA, 30.18/39.67.5.

⁵⁹ BCA, 30.18/42.2.8.

⁶⁰ BCA, 30.18/60.94.10.

⁶¹ BCA, 30.18/70.99.3.

bültende, 1314 hummai-i kulaî, 93 antraks, 44 cemre-i araziye, 7 barbon, 4 kuduz, 11 keçi pastörellosu, 709 çiçek ve 16 ruam vakasına rastlandığı belirtilmiştir⁶². Bu bilgiler, salgın hayvan hastalıklarıyla mücadelenin uzun süreli, kararlı ve modern yöntemlerle yapılması gerektiğini bir kez daha göstermektedir.

3. Hayvancılığın Geliştirilmesine Yönelik İslah ve Çoğaltma Çalışmaları

Atatürk dönemi hükümetleri daha Milli Mücadele'nin ilk yıllarından itibaren bir yandan ülke hayvancılığında büyük telefata neden olan bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele ederken, aynı zamanda hayvancılığı geliştirmek için ıslah ve çoğaltma çalışmalarını da yürütmüştür. Ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanan bir ülkede alınması gereken önlemlerin başında hayvancılığın geliştirilmesine yönelik teşvik uygulamaları geliyordu. Daha savaş devam ederken uygulanmaya başlanan teşvik politikaları İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen hayvancılığın korunması ve geliştirilmesine ilişkin kararların ardından hızlanarak ve kapsamı genişletilerek sürdürülmüştür.

Teşvik politikaları kapsamında savaş yıllarında çiftçiyi ve koyun sahiplerini korumak amacıyla mevaşi ihracatı serbest bırakılmış, 3 Mayıs 1922 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla da ithal edilen hayvanlardan gümrük vergisi alınması uygulamasına son verilmiştir⁶³. 20 Mart 1923 tarihinde çıkarılan *İslah-ı Hayvanat Kanunu*'nda teşvik uygulamalarına yönelik düzenlemeler yer almıştır. 6 bölüm ve 26 maddeden oluşan kanunda hara, inekhane, aygır depoları ve numune ağıllar kurulması, damızlık hayvanların muayene şekilleriyle tasdik ve tedavileri, yılda veya iki yılda bir illerde at yarışları ve sergiler düzenlenmesi, kurallara uygun olarak sağlıklı hayvan, safkan ve yarım kan damızlık yetiştirenlere ve bunlar için şecere ve sicil tutan hayvan sahiplerine nakdi mükâfat ve teşvik madalyası verilmesi, hayvan ıslah ve çoğaltım çalışmaları için gerekli finansmanın İktisat Vekâleti bütçesinden karşılanması, damızlık hayvan ihracının yasaklanması ve seferberlikte orduya alınmamasıyla ilgili hükümler yer almıştır⁶⁴. Teşvik kapsamında 13 Mart 1924 tarihinden itibaren hayvan sahibi göçmenlere yerleştirildikleri bölgelerde bir çift hayvanı için yem veya karşılığı olan bedelin ödenmesi kararı alınmıştır⁶⁵.

⁶² BCA, 30.10/186.282.18

⁶³ BCA, 30.11/3.3.19, Lef.10.

⁶⁴ BCA, 30.11/3.3.19, Lef.13.

⁶⁵ BCA, 30.18/9.7.10; BCA, 30.10/116.807.10.

Hayvan ıslah ve çoğaltılması çalışmaları kapsamında atılan en önemli adımlardan biri de ülkede çiftlik, hara, ağıl ve inekhanelerin yaygınlaştırılması, mevcutların modernize edilip geliştirilmesiydi. İttihat ve Terakki döneminde kurulmaya çalışılan çiftlik ve inekhanelerden savaş koşulları nedeniyle başarılı sonuçlar elde edilemediğinden Osmanlıdan Cumhuriyete ancak Karacabey Çiftliği ile birkaç küçük hara ve işletme intikal edebilmişti.

Coğrafi konumu, sağladığı ekonomik avantajlar, Osmanlı döneminden intikal eden deneyimiyle önemli bir yere sahip olan Karacabey Çiftliği, hükümetin geliştirmeye ve modernize etmeye çalıştığı ilk çiftliklerden biriydi. Maliye Vekâleti tarafından idare edilmekte olan çiftlikte yapılan inceleme ve araştırmalarda, 4 bin dönümü tarıma elverişli 90 bin dönümlük arazi üzerinde kurulmuş olduğu, 12.600 baş koyun, 352 adet manda, 263 adet karasığır, 252 adet at ve eşek bulunduğu tespit edilmiştir. Son beş yıl ortalamasına göre yılda 40 bin lira kar sağlayabileceği anlaşılan çiftliğin daha önce mülga İktisat Vekâleti'yle özel bir şirket tarafından birlikte işletilmesi veya icara verilmesi düşünülmüş ancak daha sonra ülke hayvanlarının ıslah ve çoğaltılmasına hizmet edecek çeşitli kuruluşların bulunacağı bir tesis haline getirilerek idare edilmesine karar verilmiştir.

Tüm mal varlığıyla Ziraat Vekâleti'ne devredilecek olan çiftlikte, modern bir hara, Batı Anadolu'daki illerin at, eşek gibi hayvanlarının ıslahına hizmet edecek aygır deposu, halka ucuz fiyatla damızlık boğa dağıtılmasını sağlayacak bir inekhane, numune merinos ve süt keçisi ağılı, süt endüstrisinin gelişmesine katkıda bulunacak fenni bir süthane, kanatlı ehil hayvan cinslerinin ıslahı için birçok kümes, hayvan ıslah ve çoğaltılmasıyla ilgili fennin uygulamasını göstermek amacıyla Baytar ve Ziraat Yüksek Mektebi mezunlarına ait bir hara staj mektebi gibi kurumlar oluşturulması planlanmıştır. Bakanlar Kurulu, bu çalışmaların yapılabilmesi ve çiftliğin modern koşullarda ülke hayvancılığına hizmet edebilmesini sağlamak amacıyla 4 Haziran 1924 tarihinde numune çiftliği olarak Ziraat Vekâleti'ne devredilmesini kararlaştırmıştır⁶⁶.

Hayvan ıslah ve çoğaltımıyla ilgili çalışmaların ülke geneline yaygınlaştırılması için birçok bölgede yoğun faaliyet başlatılmıştır. Karacabey Çiftliği'nin devir işlemleri sürerken 1924 yılında Eskişehir Çifteler ve Sivas Uzunyayla'da birer aygır deposu, 1928 yılında Malatya'da Sultansuyu Harası, 1931 yılında Ceyhan Çukurova Harası, 1934 yılında Çifteler ve Konya Haraları kurulmuş, Trakya İnanlı, Diyarbakır, Konya, Mercimek, Arga, Ilıca aygır depoları bunları izlemiştir⁶⁷.

⁶⁶ BCA, 30.18/10.29.1.

⁶⁷ Gül, *a.g.m.*, s.236.

Hükümetin, üzerinde önemle durduğu ve kurulması için yoğun çaba harcadığı çiftliklerden biri de İzmir Dikili Pamuktepe bölgesinde kurulması düşünülen sığır ve domuz çiftliği idi. Pamuktepe merasının 25 yılına özel bir şirkete kiraya verilmesiyle kurulacak olan çiftliğin bu bölgede kurulmak istenmesinin birçok nedeni bulunmaktaydı. İzmir Valiliği tarafından Baytar Müdürü A. Yerkök ve Ziraat Müdürü N. Uysal'a hazırlattırılan raporda çiftliğin sağlayacağı yararlar ve avantajlar şu şekilde belirtilmiştir:

Öncelikle Dikili, önemli bir hayvan ihraç iskelesi konumunda idi. 1936 yılında sadece Midilli Adası'na 387'si malak olmak üzere 2.700 baş hayvan, diğer bölgelere ihracatın en yoğun olduğu Mayıs'ta 314, Haziran'da 607, Temmuz'da 697, Ağustos'ta 260 ve Eylül'de 301 baş sığır bu iskeleden ihraç edilmişti. Pamuktepe bölgesi, besi hayvanlarının kış ve bahar mevsiminde serbestçe otlamasına, yazın da havalanmasına uygundu. Bölgenin düz kısımlarında toprağın verimli olması nedeniyle hayvan ve domuzların severek yediği hayvan pancarı, bakla, patates, arpa, buğday, mısır ve meşe palamudu yetişiyordu. Domuzların istekle içtiği ve çok yarar gördükleri peynir suyu da yöredeki peynir imalathanelerinde değerlendirilemediği için kuyulara dökülüp kaybolup gitmekte idi. Bölgede peynir üretimi de oldukça gelişmiş idi. Mesela Dikili'de yılda 3.5000, Çandarlı'da 1.5000, Ortakahve'de 1.3000 kg süttten peynir imal edilmekte idi. Yapılan peynirlerin suları ücretsiz alınıp az bir masrafla besi çiftliğine nakledilebilecektir.

Domuz, hayvanî ve nebatî her şeyi oburca yiyip az bir zamanda vücudunda et ve yağa çevirme kabiliyetine sahip, bir batında 8-12 yavru doğurabilen, gebelik süresi 4 ay olduğu için yılda iki doğum yapabilen doğurgan bir hayvandı. Böylece az bir sürede çok fazla sayıda yetiştirilerek semirtilip satılığa çıkarılabilecektir.

Domuz etinin ve ürünlerinin pazarlanması da oldukça kolaydı. Rum celepeler özellikle 1,5-2,5 yaşlarındaki malak etlerini genç sığır etlerine tercih ediyor ve ısrarla aradıkları bu etleri adalara götürüyorlardı. Sığır etinin kilosunu 20-25 kuruştan satın aldıkları halde, malak etinin kilosunu 40 kuruştan alıyor ve istekle arıyorlardı. İzmir'de domuz satan dükkânlarda domuz etinin kilosu en az 70 kuruş idi ve yılda her biri 120 olmak üzere 45 baş domuz tüketiliyordu. Lârt denilen kabuk yağı ile iç yağlarının kilosu 100'er kuruşa satılmakta, iç yağları evlerde sadeyağ olarak da kullanılmakta idi. Yine domuz etinden yapılacak salam, mortodella, sosis, kalantine vb. ürünler İzmir ve İstanbul piyasasında kolaylıkla tüketilebilir, bu ürünleri imal edebilecek ustabaşı da İzmir'den sağlanabilirdi.

Bölgedeki çayırlar, besi hayvanlarının yiyeceği ot bakımından da zengindi. Bölgeden yılına göre 330 ila 500 ton arasında kuru ot elde edilmekte

idi. Bu ota hâlihazırda 1.500 koyun, 300 malak ve 600 sığır beslenebilirdi. 600 tona çıkabilecek otun çiftlik hayvanlarının ihtiyacını karşıladıktan sonra kalan 400 tonu yerinde iki kuruştan askeri ot müteahhitlerine satılabılırdi.

Çiftlikte beslenecek hayvanların Sonbahar ve Kış aylarında Balıkesir, Mustafakemalpaşa ve Susğırlık (Susurluk) taraflarından sağlanması mümkündü. Bölgede ayrıca Ziraat Vekâleti tarafından istenildiği takdirde hara tesisi ve pamuk tohumu üretme çiftliği de kurulabilirdi⁶⁸.

İzmir Valiliği'nin öncülük ettiği ve yaklaşık 60-70 bin lira sermayeli bir şirket tarafından kurulacak olan besi çiftliği ile ilgili proje ve planlar 16 Mart 1937 tarihinde Ziraat Vekâleti tarafından ekonomik değeri olduğu kanaatiyle uygun bulunmuş ve kurucuları arasında İş Bankası'nın da bulunduğu *Dikili Hayvan Besleme ve Ticareti* adıyla bir anonim şirket kurulmuştur⁶⁹.

Değişik tarihlerde kurulan çiftlik, inekhane ve damızlık depolarında yetiştirilecek hayvanların ırk ve cinslerinin de kaliteli, safkan ve ülke koşullarına uyum sağlayabilecek nitelikte olmaları gerekiyordu. Bu nedenle yurt içinden ve dışından satın alınacak olan damızlık ve diğer hayvanlarda bulunması gereken özelliklere ilişkin ölçütler belirlenmiş ve bu tür hayvanları getirmekle görevli veya yükümlü olan kişi ve kuruluşlardan belirlenen kurallara kesinlikle uyulması istenmiştir. Mesela 20 Ocak 1925 tarihinde Ziraat Vekâleti adına İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'le İzmirli Hacı Mehmet Efendi arasında imzalanan damızlık hayvanat sözleşmesinde 1,5 yaşındaki boğaların yüksekliğinin 115 cm, 2 yaşındakilerin 120 cm, 2,5 yaşındakilerin de 125 cm olması gerektiği belirtilmiştir⁷⁰.

Yine 1938 yılında Fransa ve İspanya'dan breton cinsi aygır ve kısraklar, İsviçre'den alınacak suviç ırkı inek ve boğalar, İngiltere'den satın alınacak safkan İngiliz kısraklarıyla ilgili olarak hazırlanan şartnamelerde hayvanlarda bulunması gereken özellikler en ince ayrıntılarına kadar belirtilmiş ve şartname metinleri Bern, Paris, Londra ve Peşte elçiliklerine ve ticaret ataşeliklerine gönderilmiştir⁷¹.

⁶⁸ BCA, 30.10/168.169.4, Lef.1-2.

⁶⁹ BCA, 30.10/168.169.4, Lef.3.

⁷⁰ BCA, 30.18/12.67.2.

⁷¹ BCA, 30.10/186.281.5 Lef.1. İsviçre'den alınacak suviç ırkı ineklerde bulunması gereken özelliklerin belirtildiği 17 maddelik şartnamede, yaş, boy, kilo, süt verimi, pedigrî, sicil vs. gibi vasıflarının yanı sıra göğüs kısmının derin ve geniş, gövde ve karın kısmının uzun ve derin, havsalasının ideal bir şekilde oluşmuş olması, başının hafif, asil ve oldukça uzun, boynuzların orta uzunlukta, asil ve öne, yukarı ve yana doğru teşekkül etmiş olması, renginin tarla faresi renginde esmer olmasına bilhassa dikkat edilmesi, ağzının etrafının açık renkte çerçevesi olması, geyik ağızlı, meme, burun, gışây-ı muhâfîsinin, dilinin, göz kapaklarının, boynuz

Şartname metinleri hayvancılığın geliştirilmesi bakımından büyük öneme sahipti. Çiftlik, hara, inekhane, depo vb. yerlerde çoğaltılan damızlık hayvanlar bazen ücretsiz veya düşük ücretlerle çiftçilere, besi çiftliklerine ve isteyenlere veriliyordu. Dışarıdan birçok kez getirilen Simental ırkı inekler Türkiye'nin iklimine uyum sağlayamayıp tüberküloza yakalandıkları için verim alınmamış, bu nedenle şartnamelerde Buntner ve Montafon ırkları tercih edilmiştir⁷².

Atatürk dönemi hükümetlerinin hayvancılığın geliştirilmesine yönelik teşvikler kapsamında çiftliklerin yanı sıra uyguladığı diğer politikalar da şunlardır:

Bakanlar Kurulu'nun 18 Mart 1925 tarihli toplantısında Macaristan Milli Ziraat Şirketi tarafından 21 Mart 1925 tarihinde Peşte'de açılacak olan ziraat makineleri ve hayvanat sergisinde hükümet adına inceleme ve araştırmalarda bulunmak üzere Baytar Umumi Müdürü Ali Rıza Beyin başkanlığında İstanbul Baytar Mekteb-i Âli'si Rektörü Salih Zeki, Ziraat Müdüriyeti-i Umumiyesi Âlât-ı Ziraiyye Mütihazası Nuri ve İstanbul Ziraat Müzesi Müdürü Nihat Beylerden oluşan bir heyetin gönderilmesine karar verilmiştir. Toplantıda yol masrafı olarak Masarif-i Gayr-i Melhuze Tertibi'nden heyet başkanına 1.250, diğerlerine de 1000'er liranın ödenmesi kararlaştırılmıştır⁷³.

7 Haziran 1925 tarihinde yapılan toplantıda Karacabey Harası'nda süvari hayvanı yetiştirilmesi amacıyla Urfa ve Mardin yöresinden safkan ve yarım kan Arap aygırı ve kısrakları alımı için 61.000 lira ayrılması ve hayvanların fen heyeti tarafından pazarlık suretiyle satın alınması kararı alınmıştır⁷⁴.

15 Haziran 1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, damızlık deposu hayvanlarının iâşesi için gerekli hububatın yetiştirilmesi, yapay çayırılar oluşturulması, orman mahalleri hazırlanması, inekhane ve ağıl inşası için Çanakkale'deki Milli Emlak'e ait Beylik Bahçesi adıyla bilinen 100 dönümlük arazinin 50 dönümü Islah-ı Hayvanat Kanunu'nun 5. maddesi gereğince Çanakkale Valiliği'ne tahsis edilmiştir⁷⁵.

uçlarının, tırnaklarının ve kuyruk ucu kıllarının siyah olması, vücudunda katiyen beyaz ve açık lekeleri olmaması gibi pek çok özellik yer almıştır. BCA, 30.10/186.281.5 Lef.2.

⁷² BCA, 30.10/186.281.5 Lef.1.

⁷³ BCA, 30.10/13.16.4.

⁷⁴ BCA, 30.18/14.35.18.

⁷⁵ BCA, 30.18/24.37.11.

Beynelmilel Ulûm-u Hayatiye İttihadi'nin himayesi altında 4-9 Eylül 1927 tarihleri arasında Peşte'de toplanacak olan Beynelmilel 10. Hayvanat Kongresi'ne Baytar Mekteb-i Âlî'si Hayvanat ve Parazitoloji Müdürü İsmail Hakkı Beyin katılması, kendisine Masarif-i Gayr-i Melhûze Tertibi'nden 1.700 lirası yol masrafı ve yevmiye, 500 lirası da kongre iştirak hissesi olmak üzere toplam 2.100 liranın peşin olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır⁷⁶.

9-11 Eylül 1927 tarihlerinde Erzurum'da hayvan koşusu yapılması ve hayvan sergisi açılması planlanmış⁷⁷, aynı yıl İstanbul'da hayvan borsası kurulmasına ilişkin olarak Ticaret Vekâleti tarafından hazırlanan talimatname Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür⁷⁸.

Bakanlar Kurulu, 22 Şubat 1928 tarihinde Konya'daki hayvanat-ı bakariyyenin ıslahı için kurulmuş olan aygır deposu ile inekhanenin, bölgenin hayvanat ihtiyacını karşılayamayacak derecede dar ve sahasının damızlıkların talim ve eğitimi için yeterli genişlikte olmaması nedeniyle İslah-ı Hayvanat Kanunu'nun 16. maddesi gereğince Zaptiye ve Çelebi çayırlarının da deposu ve inekhane arazisiyle birlikte vilayetle ortak kullanılmak üzere İktisat Vekâleti'ne devredilmesini kararlaştırmıştır⁷⁹.

1929 yılından itibaren ülke içinde belirli zamanlarda ve belirli yerlerde askeri panayırlar açılmasına karar verilmiştir. Milli Müdafaa Vekâleti, kolordular tarafından bu panayırlardan yapılacak hayvan alımlarına karşılık hayvan sahiplerine paranın peşin ödenebilmesi için mübayaa heyetleri başkanlarına 20 bin lira avans ve kredi açılması mümkün olan yerlerde 20 bin lira kredi verilmesi isteğinde bulunmuş, bu istek Bakanlar Kurulu'nun 19 Haziran 1929 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁸⁰.

1930'lu yıllarda da çiftlik, hara, inekhane ve damızlık depolarıyla ilgili olarak önemli kararlar alınmış, hayvancılığı geliştirmeye yönelik çalışmalara hız kazandırılmıştır. Bakanlar Kurulu, 29 Temmuz 1930 tarihinde hara ve aygır depolarının tesis ve idaresinde uzmanlığı ve becerisi ile tanınan Macaristan'ın Meyzö Heygeş Harası sabık müdürü Jneral Hayni'nin 800 lira ücretle çalıştırılmasını ve kendisine Mütihazasılar Tertibi'nden 1.000 lira yol ücreti

⁷⁶ BCA, 30.18/25.50.5; BCA, 30.10/229.539.3.

⁷⁷ BCA, 30.10/172.93.8. Ankara'da da açılacak olan hayvanat sergisi için Ankara Valiliği'ne 5.000 lira mükâfat parası ayrılmıştır. BCA, 30.01/1.6.20.

⁷⁸ BCA, 30.18/26.61.10. Bakanlar Kurulu, 29 Eylül 1936 tarihinde Mersin ve Kars bölgelerinin ihraç ürünleri arasında canlı hayvanların önemli bir yere sahip olması nedeniyle düzenli ve istikrarlı bir piyasa temini sağlaması için adı geçen illerde de birer hayvan borsası kurulmasını kararlaştırmıştır. BCA, 30.18/68.78.16.

⁷⁹ BCA, 30.18/27.83.3.

⁸⁰ BCA, 30.18/4.36.16.

ödenmesini⁸¹, Erzurum ve İnanlı'da yeniden birer aygır deposu ve inekhane, Ankara'da bir tavukçuluk istasyonu kurulmasını ve bunlar için gerekli damızlıkların satın alınmasını, Karacabey ve Sultansuyu Haralarıyla Çifteler ve Uzunyayla Depolarının damızlık mevcutlarının artırılması için 190.450 lira karşılığında aygır, kısarak, boğa, inek ve tavuk satın alınmasını kararlaştırmıştır⁸².

3 Eylül 1930 tarihinde, Karacabey, Konya, Çifteler ve İnanlı inekhaneleriyle yeni inşa edilmekte olan aygır depoları için ülke içinden satın alınacak damızlık inek, tiftik keçisi ve aygırların köy köy dolaşarak pazarlık yöntemiyle satın alınması, Avusturya ve Macaristan'dan damızlık hayvanı satın almaları için Baytari ve Zootečni İşleri Genel Müdürü Ali Rıza Beyle İslah-ı Hayvanat Şubesi ve Tavukçuluk Enstitüsü Müdürü Kadri Beyin bu ülkelere gönderilmeleri kararlaştırılmıştır⁸³. Satın alınacak 800 baş hayvanın tesellüm işlemleri sırasında serum, muayene ve eşkâl tespitinde bulunmak üzere Ankara Hayvan Hastanesi baytarlarından Kaymakam Cemal Bey de ilave olarak görevlendirilmiştir⁸⁴.

Damızlık hayvan alımı ve uzman görevlendirilmesi hususlarında Macaristan'la olan ilişkilerin daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Hayvan ıslahı için çalışmalarda bulunması, haralar, aygır depoları, ağıllar ve inekhanelerin çalışma sistemi ve faaliyet tarzlarını inceleyerek rapor hazırlaması için Peşte Yüksek Baytar Mektebi Zootečni Rektörü Müderris Profesör Wellman 3.500 lira yol harcı ödenmek ve aylık ücret ödenmemek koşuluyla Türkiye'ye çağrılmıştır⁸⁵. Çalışmalarından memnun kalınan Wellman'a 5 Ağustos 1933 tarihinden itibaren 40 lira seyahat ve ikamet yevmiyesi ödenmeye başlanmıştır⁸⁶.

22 Mart 1933 tarihinde Macaristan Hayvan Yetiştirme Kooperatifi'nden pazarlık yöntemiyle 25 noniyüs aygırı satın alınması⁸⁷, hayvancılıkla ilgili incelemelerde bulunmak üzere Karacabey Harası Müdürü Şefik ve Laboratuvar Baytari İsmail Hakkı Beylerin bu ülkeye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır⁸⁸. Yine 13 Mart 1936 tarihinde, Macaristan'ın Peşte şehrinde kurulacak hayvan

⁸¹ BCA, 30.18/13.53.17.

⁸² BCA, 30.18/13.54.4.

⁸³ BCA, 30.18/13.57.5.

⁸⁴ BCA, 30.18/4.62.11.

⁸⁵ BCA, 30.18/25.35.1; Melek Çolak, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Türk-Macar Ekonomik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt, XX, Sayı, 59, (Temmuz 2004), s.420.

⁸⁶ BCA, 30.18/38.56.8.

⁸⁷ BCA, 30.18/34.19.3.

⁸⁸ BCA, 30.18/43.16.14.

sergisinde incelemelerde bulunmak üzere Karacabey Harası Müdürü Şefik Tezel'in görevlendirilmesine ve kendisine yol masrafı olarak 500 liralık döviz ödenmesine karar verilmiştir⁸⁹.

Çiftlik ve haralar için hayvan alımı yapılan diğer bir Balkan ülkesi de Bulgaristan'dı. Bu bölgelerde kaliteli sığır yetiştiriciliğinin gelişmiş olması, bölge hayvanlarının Türkiye koşullarına kolay uyum sağlayabilmesi ve coğrafi yakınlık Balkan ülkeleriyle hayvancılık konusunda işbirliği yapılmasına imkân sağlamıştır. Özellikle Plevne sığırları Türkiye'de tercih edilen hayvanlar arasında yer almıştır. 1930'lu yıllarda hayvancılık konusunda bu ülke ile de ilişkilerin yürütüldüğü görülmüştür.

Bakanlar Kurulu, 25 Aralık 1935 tarihinde İstanbul Vilayeti ve Ziraat Vekilliği'nin yetiştirme kurumlarının ihtiyacı olan Plevne boğası, ineği ve düvelerinin seçimi ve satın alımı için Baytari ve Zootekni İşleri Genel Müdürlüğü 6. Seksiyon Şube Müdürü Nazım'la İstanbul Baytar Müdürü Ethem'in 500'er liralık dövizle Bulgaristan'a gönderilmelerini kararlaştırmıştır⁹⁰. 19 Ekim 1936 tarihinde İnanlı, Karacabey ve Çifteler'deki inekhaneler için gerekli olan damızlıkları satın almak üzere Sultansuyu ve Çifteler Harası Müdürleri Şevket ve Tevfik Beylerden oluşan heyet Bulgaristan'a gönderilmiş, heyetin harcırahları Karacabey Harası bütçesinden, hayvanların bedelleri de kliring yolu ile ödenmiştir⁹¹. Aynı yılın Aralık ayında da Bulgaristan'ın Klemantina Harası'ndan 1 baş genç Arap atına karşılık 1 boğa, 2 inek ve 3 düveden oluşan damızlık sığırları alınmıştır⁹².

Mera hayvancılığının daha yaygın olduğu Doğu bölgelerinde de bölgenin özelliklerine uygun teşvik ve destek politikaları izlenmiştir. Bakanlar Kurulu, 21 Haziran 1931 tarihinde Kars Vilayeti'ne bağlı Zarşat Yaylası'nın hayvan yetiştirmek ve kurmuş olduğu bütün tesisatı süresi sonunda hazineye devretmek koşuluyla 7 yıl süreyle ve 1.000 lira bedelle Arpaçay Kazası'nın (Arpaçay) Kemah Köyü'nden ehliyetnameye sahip hayvan teksircisi Hüseyin Paşa'ya verilmesini kararlaştırmıştır⁹³.

1933 yılında bölgede kış mevsiminin çok soğuk geçmesi nedeniyle Van, Muş, Erzurum vilâyetleriyle birçok ilçede hayvan telefâtı %40'lara ulaşınca tarımla uğraşan halk tohumluklarını dahi hayvanlarına yedirmek zorunda kalmış, bazı bölgelerde don nedeniyle Sonbahar ve İlkbahar'da ekim

⁸⁹ BCA, 30.18/62.19.20.

⁹⁰ BCA, 30.18/60.98.19.

⁹¹ BCA, 30.18/69.82.14.

⁹² BCA, 30.18/70.95.4.

⁹³ BCA, 30.18/21.44.9.

yapılamamıştır. Hükümet bölge hayvancılığını korumak amacıyla valilikler aracılığı ile ihtiyaç fazlası hayvan yiyeceği bulunan bölgelerden satın alarak uygun fiyatla ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. İllerden her gün hava durumuna ve ot, saman, arpa gibi hayvan yiyeceklerinin günlük rayiç bedellerine ilişkin raporlar istenmiş ve bu raporlar doğrultusunda çekilmekte olan sıkıntılara karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır⁹⁴.

15 Eylül 1936 tarihinde Doğu bölgesindeki hayvanların ıslahı için gerekli olan damızlık yetiştirme ve büyütme istasyonlarının inşası amacıyla hazineye ait Kars'ın Göle Kazası Şerefiye Köyü, Kars merkez kazasına bağlı Cılavuz mevkiindeki Akpınar ve İsa Çayırılarının inekthane, tay çiftliği ve büyütme istasyonları kurulmak üzere Ziraat Vekâleti'ne tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁵.

Doğu Anadolu hayvancılığının geliştirilmesi için Üçüncü Umumi Müfettişlik tarafından hazırlanıp Başvekil İsmet İnönü'ye sunulan 7 Ekim 1936 tarihli raporda, Kars'ta ardene, yarım kan ve orlof safkan atı yetiştirilmesi, Rusya'dan orlof aygırı, yüksek kaliteli katır yetiştirmek amacıyla Kıbrıs'tan merkep aygırı satın alınması, Göle Kazası'ndaki Şeref İnekhanesi damızlık kadrosuna iyi evsafli 50 baş malakan kısrağı ilave edilmesi tavsiye edilmiştir. Raporda ayrıca, bölge hayvanlarının Rusya'dan başka ülkelere de ihraç edilebilmesi için yeni alıcı bulunmasının, İstanbul piyasasına hayvan götüren doğu bölgesi celeplerinin nakliye, mezbaha, iskele vb. masrafları yüzünden mağdur olmamaları için korunmalarının, bölgede et konserve fabrikası ve sığır yetiştirme çiftliği kurulmasının, bölgedeki baytar kadrolarının ve koyun soylarının arttırılması ve düzeltilmesinin, hirik cinsi koyunların yünlerini B derecesine çıkaracak bir kurumun ve et koyunu olan safkan karamanın yetiştirilmesi için bir numune ağılı inşa edilmesinin yararlı olacağı ifade edilmiştir⁹⁶.

Sonuç

Atatürk döneminde ulusal ve uluslar arası düzeyde yürütülen çalışmalar ve geliştirilen çağdaş veterinerlik hizmetleriyle bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı başarılı bir şekilde mücadele edilmiş, koruma önlemlerinin yanı sıra hayvancılığın geliştirilmesi için teşvik politikaları uygulanmıştır. Devletin öncülüğünde, yabancı uzman ve kuruluşların destek ve katkıları da sağlanarak hayvan ıslah ve çoğaltılmasını sağlayan tesisler yaygınlaştırılmıştır.

⁹⁴ BCA, 30.10/121.860.3; BCA, 30.18/121.860.6, Lef.1-17.

⁹⁵ BCA, 30.18/68.75.17.

⁹⁶ BCA, 30.10/48.312.5.

Yaklaşık 15 yıllık inançlı ve azimli bir mücadele sürecinin ardından 1938 yılına gelindiğinde Milli Mücadele'nin başlarında %40'lara ulaşan telefata neden olan bulaşıcı hayvan hastalık vakaları minimum düzeye inmiştir. 1923 yılında yaklaşık 17.210.000 adet olan toplam hayvan varlığı 1937 yılı sonu itibarıyla 50.352.000'e, aynı yılda canlı hayvan ihracatından elde edilen gelir 3.005.601, yapağı, kıl ve tiftik ihracatı geliri 12.700.654, ham deri geliri 3.015.272, yaş ve kuru barsak ihracat geliri 1.367.988 liraya ulaşmıştır⁹⁷. I. Dünya Savaşı'nın sonunda yaklaşık 300.000 baş hayvan ihraç edebilen ülke⁹⁸ Atatürk dönemi hükümetleri tarafından uygulanan teşvik, koruma, ıslah ve çoğaltma politikaları sayesinde 1935 yılında sadece Suriye, Filistin ve Mısır'a 451.600 küçük ve büyükbaş hayvan ihraç edebilen ülke konumuna yükselmiştir⁹⁹. 1937 yılında Suriye ve Filistin'e ihraç edilen büyük ve küçükbaş hayvan sayısının 199.094'e ulaşması artışın istikrarlı bir şekilde sürmekte olduğunu göstermektedir¹⁰⁰.

1922 yılının Mart ayında yurt içinden ve dışından toplam 27.673 kasaplık hayvanın giriş yaptığı İstanbul'da¹⁰¹ 1938 yılı itibarıyla mezbahalarda günde ortalama 3.300 ila 3.500 arasında büyük ve küçükbaş hayvan kesilebilir duruma gelinmiştir¹⁰². Ulaşılan bu rakamlar, 1922 yılı Mart ayında kesim amacıyla giriş yapan hayvan sayısı ile karşılaştırıldığında yaklaşık 4 kat bir artışın sağlandığı görülmektedir. 1937 yılında Türkiye genelinde mezbahalarda kesilen toplam hayvan sayısının 3.022.000 olduğu da¹⁰³ dikkate alındığında Atatürk döneminde hayvancılık sektöründe istikrarlı ve sağlıklı gelişmenin sağlandığı, izlenen hayvancılık politikalarının fevkalade başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA, 30.01. (Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı 1924-1949).

⁹⁷ BCA, 30.10/24.138.15.

⁹⁸ Eldem, *a.g.e.*, s.164.

⁹⁹ BCA, 30.10/162.134.6, Lef.2.

¹⁰⁰ BCA, 30.10/162.134.6, Lef.2.

¹⁰¹ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, s.61-62.

¹⁰² İstanbul mezbahalarında 7 Mart 1938 tarihinde 3.392, BCA, 30.10/83.543.12; 9 Mart 1938'de 4.571, BCA, 30.10/83.543.10; 12 Mart 1938'de 2.890, BCA, 30.10/83.543.17; 14 Mart 1938'de 3.121, BCA, 30.10/83.543.20; 30 Mart 1938'de 4.402, BCA, 30.10/82.538.11; 1 Nisan 1938'de 3.083, BCA, 30.10/82.538.9; 4 Nisan 1938'de 3.494 büyük ve küçükbaş hayvan kesilmiştir. BCA, 30.10/82.538.11.

¹⁰³ BCA, 30.10/24.138.15.

BCA, 30.10. (Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı 1920-1951).
BCA, 30.11. (Müşterek Kararnameler (Kronolojik) 1923-1975).
BCA, 30.18. (Bakanlar Kurulu Kararları 1920-1975).

BCA, 30.01/1.6.20.
BCA, 30.10/160.125.2.
BCA, 30.10/185.278.1.
BCA, 30.10/186.282.4.
BCA, 30.10/186.282.6.
BCA, 30.10/186.282.8.
BCA, 30.10/186.282.10.
BCA, 30.10/186.282.12.
BCA, 30.10/3.16.32.
BCA, 30.10/186.282.18.
BCA, 30.10/186.281.5.
BCA, 30.10/229.539.3.
BCA, 30.10/121.860.3.
BCA, 30.10/24.138.15.
BCA, 30.10/83.543.10.
BCA, 30.10/83.543.20.
BCA, 30.10/82.538.9.
BCA, 30.10/162.134.6.
BCA, 30.18/16.70.28.
BCA, 30.18/25.39.8.
BCA, 30.18/29.36.17.
BCA, 30.18/20.47.1.
BCA, 30.18/30.52.3.
BCA, 30.18/22.60.18.
BCA, 30.18/29.41.12.
BCA, 30.18/39.65.19.
BCA, 30.18/42.2.8.
BCA, 30.18/70.99.3.
BCA, 30.18/10.29.1.
BCA, 30.18/14.35.18.
BCA, 30.18/25.50.5.
BCA, 30.18/68.78.16.
BCA, 30.18/4.36.16.
BCA, 30.18/13.54.4.
BCA, 30.18/4.62.11.
BCA, 30.18/38.56.8.
BCA, 30.18/43.16.14.
BCA, 30.18/60.98.19.
BCA, 30.18/70.95.4.
BCA, 30.10/20.116.9.
BCA, 30.10/186.282.14.
BCA, 30.10/50.326.5.
BCA, 30.10/186.282.3.
BCA, 30.10/160.124.1.
BCA, 30.10/116.811.6.
BCA, 30.10/186.282.11.
BCA, 30.10/186.282.13.
BCA, 30.10/168.169.4.
BCA, 30.10/116.807.10.
BCA, 30.10/13.16.4.
BCA, 30.10/172.93.8.
BCA, 30.10/48.312.5.
BCA, 30.10/83.543.12.
BCA, 30.10/83.543.17.
BCA, 30.10/82.538.11.
BCA, 30.10/24.138.15.
BCA, 30.11/3.3.19.
BCA, 30.18/25.46.12.
BCA, 30.18/29.36.3.
BCA, 30.18/30.54.6.
BCA, 30.18/14.46.14.
BCA, 30.18/25.50.14.
BCA, 30.18/13.59.6.
BCA, 30.18/39.65.18.
BCA, 30.18/39.67.5.
BCA, 30.18/60.94.10.
BCA, 30.18/9.7.10.
BCA, 30.18/12.67.2.
BCA, 30.18/24.37.11.
BCA, 30.18/26.61.10.
BCA, 30.18/27.83.3.
BCA, 30.18/13.53.17.
BCA, 30.18/13.57.5.
BCA, 30.18/25.35.1.
BCA, 30.18/34.19.3.
BCA, 30.18/62.19.20.
BCA, 30.18/69.82.14.
BCA, 30.18/21.44.9.

BCA, 30.18/121.860.6.

BCA, 30.18/68.75.17.

b. Kitaplar

ELDEM, Vedat; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK. Yay., Ankara, 1994.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

KAZGAN, Gülten; *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2004.

TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994.

TEMEL, Mehmet; *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998.

c. Makaleler

ÇOLAK, Melek; "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Türk-Macar Ekonomik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt, XX, Sayı, 59, (Temmuz 2004), s.412-428.

GÜL, R. Tamay Başağaç; "Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı, 15, (2004), s.227-255.

GÜRLER, Ayşe Mentiş; "Beş Senelik Umur-u Baytariye Programı", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, İzmir, 2009, s.307-316.

TEMEL, Mehmet; "I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 21, (Güz 2008), s.163-180.

d. Düsturlar

Düstur, Tertip 3, Cilt, 5.

Düstur, Tertip 3, Cilt, 11.

Düstur, Tertip 3, Cilt, 12.

Düstur, Tertip 3, Cilt, 13.